

Додаток до журналу
*«Практична психологія
та соціальна робота»*

Діти – батьки – сім'я

Випуск 6

Київ
Видавництво
Науковий світ®
2006

Видання здійснено Християнським дитячим фондом, Українською асоціацією соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи, Міжнародною федерацією соціальних працівників в рамках проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям у громадах» за підтримки Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарії.

Редакційна колегія:

Г.М. Лактіонова – доктор педагогічних наук;

І.Д. Зверєва – доктор педагогічних наук;

О.Л. Кононко – доктор психологічних наук, професор;

С.Я. Харченко – доктор педагогічних наук, професор;

О.В. Губенко – кандидат психологічних наук;

Т.Ф. Алексєєнко – кандидат педагогічних наук;

О.В. Безпалько – кандидат педагогічних наук, доцент.

Відповідальні за випуск: Басюк Т.П., Безпалько О.В.

Редактор: Нечитайло А.М.

*Погляди авторів статей не обов'язково відображають
точку зору редакційної колегії*

Д49 **Діти – батьки – сім'я:** Випуск 6. – К.: Наук. світ, 2006. – 67 с.: іл.

ISBN 966-675-444-4

Вміщені статті та методичні рекомендації, присвячені питанню виховання дітей в сучасній сім'ї.

ББК 74.90я43

З М І С Т

ПОГЛЯД НАУКОВЦІВ НА ПРОБЛЕМУ

Алексєєнко Т.Ф. Забезпечення партнерської взаємодії батьків і дітей..... 4

ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА/ПЕДАГОГА

Авельцева Т.П., Москвіна Н.О. Методичні матеріали до семінару «Планування та організація роботи з проблемними сім'ями»..... 10

ДО БАТЬКІВСЬКОЇ СКАРБНИЧКИ

Братусь І.В. Українські народні дитячі ігри як засіб виховання..... 59

Автори випуску..... 67

Т. Ф. Алексєєнко

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

У сімейному вихованні дитини, в постійних контактах із нею батькам необхідно прагнути до виникнення між ними почуття довіри, до безболісного подолання різних непорозумінь, до педагогічної доцільності у створенні умов виховання. Як це досягається? У різних ситуація – по-різному, але є й свої закономірності та універсальні підходи.

Ефективним засобом усунення суперечності між станом залежності і почуттям провини є **гра**. Вона формує розуміння спільності деяких проблем дітей і дорослих, а розв'язання їх у грі допомагає дітям краще засвоювати соціальні норми і ролі, які відповідають їхній статі і соціальному статусу. Гра для дитини дошкільного віку є провідним і найбільш природним видом діяльності, важливою умовою повноцінного розумового, морального, естетичного, фізичного розвитку, її соціалізації у суспільстві. Дитячі ігри взагалі – це єдина природна праця дитини, до якої вона береться без примусу і зовнішнього впливу. Водночас вони є чудовим засобом прищеплення практично всіх якостей характеру, які ми цінуємо у людей, але які часто намагаємося прищеплювати вербальними, тобто словесними, методами або простим привчанням, навчанням чи вправлінням.

Граючись, дитина вчиться жити. Під час гри вона досить легко опановує, розуміє суть і запам'ятовує її основні правила. В подальшому такі навички їй знадобляться, зокрема під час навчання у школі. Більше того, під час гри, залежно від її ходу, дитина мусить оцінювати ситуацію і самостійно ухвалювати рішення; пізнає потребу співробітництва, привчається поважати права іншого учасника гри, навчається стримувати себе і свої негативні емоції; натомість виробляти доброзичливість і щирість. Жодна інша діяльність не здатна дитині дошкільного віку дати стільки позитивних емоцій, які так потрібні їй для здорового психічного і фізичного розвитку. Не меншу користь приносять ігри і в старшому віці, але за умови поглиблення їх соціального змісту.

Мала дитина, як було помічено ще К.Д.Ушинським, «...безперервно потребує діяльності і стомлюється не від неї, а від її одноманітності...». Навіть поєднання різних видів діяльності не викликає різкої зміни динамічних стереотипів, не порушує духовної рівноваги дитини, а стає послідовним фрагментом її життя, який розгортається безпосередньо. Головне – не допускати (особливо у віці до 3-х років) різкого, швидкого переходу з одного виду діяльності на інший, який не має з попереднім ніякого логічного зв'язку, тим більше, якщо він мало відомий або зовсім невідомий дитині. Це викликає протест, небажання, навіть хворобливий страх перед тим новим, що пропонують. Ось чому діти болісно реагують на те, що їх відволікають від іграшки або гри, яка їх цілковито захоплює.

Безапеляційно втручаючись у світ дитячої гри, дорослі травмують руйнують світ фантазій, травмують психіку дитини, деформують її уяву або, зрештою, дають хибні зразки поведінки з почуттями інших та ставлення до продуктів їхньої праці. Тому так важливо бути тактовними з дітьми, зайнятими іграми та іграшками. Не поспішайте їх зупиняти, навіть якщо у вас є свої плани – навпаки, знайдіть час, поцікавитися, якою грою захоплена ваша дитина і в чому її зміст; ненав'язливо приєднайтесь – підіграйте, і ви відчуєте особливу вдячність дитини, її зацікавленість вами. Завдяки ігровій ситуації ви зможете навчити дитину чогось пізнавального та корисного. Як засвідчують спостереження,

дошкільники дуже люблять гратися в такі ігри, як «Дочки – матері», «Дім», «У гостях» та інші. Їх сюжети батьки завжди можуть спрямувати на засвоєння певних правил співжиття у сім'ї, виконання обов'язків і дотримання етики поведінки та взаємин.

Керуючись народною мудрістю про те, що «дітей легше виховувати, аніж перевиховувати» та «розпочинати виховувати потрібно тоді, коли дитячко ще поперек ліжка лежить», потрібно завжди опікуватися тим, що, як і з ким робить ваша дитина. А щоб спрямувати її на позитивні думки і гарні вчинки, доцільно велику увагу приділяти іграм морального змісту: вони можуть бути як рухливими, скажімо, вдень, так і досить спокійними – перед сном.

Позитивний виховний ефект мають такі ігри, як «Чарівне слово» (коли кожне прохання і дію необхідно супроводжувати належним добром і вживанням ввічливих, приємних слів); «Магазин однієї покупки» (коли дитина уявно потрапляє в ситуацію вибору, за якої з великої пропозиції різних можливих бажань має право обрати тільки одне. До речі, подібну ситуацію «у магазині» можна використовувати для того, щоб діти орієнтувалися в можливостях сімейного бюджету, у корисності чи зайвині окремих речей; вчилися робити усвідомлений вибір, за який їм самим доведеться відповідати в разі невдачі); «Добре – погано» (коли в ігровій ситуації дитині розкривається сутність доброго та поганого, і в неї формується система уявлень про причиново-наслідкові зв'язки різних дій, вчинків і поведінки загалом) тощо. Подібні ігри завжди сприятимуть формуванню уявлень дитини про ввічливість, про першочерговість бажань та потреб, про можливості їх задоволення і розвиватимуть та збагачуватимуть її мову, навіть якщо ви й не будете чітко означувати перед собою подібну мету виховання.

Не менш важливою для дитини будь-якого віку є можливість **побути наодинці** зі своїми думками. Адже численні життєві враження потребують усвідомлення і закріплення. Тому не тривожте дитину нетерміновим до неї звертанням – краще поспостерігайте за нею, за виразом її обличчя, поглядом, рухами. Спробуйте вгадати її настрій, зрозуміти його причину, відзначити про себе, наскільки адекватно до ситуації вона виявляє емоції. Такі спостереження дозволять батькам глибше і краще зрозуміти свою дитину, налагодити з нею довірливі стосунки, а при потребі навчати її адекватного вияву емоцій.

Дитина, яка в ранньому віці потребувала насамперед суто фізичного контакту, по мірі дорослішання шукає вже зовсім інші форми уваги до себе з боку дорослих: вона прагне співчуття, усмішки, **спілкування**. У дошкільному віці, як правило, намагається першою заговорити, задає численні запитання, які змістом до безкінечності йдуть від одного «Чому?» до іншого «Чому?». Відповідно різних батьківських реакцій вона починає усвідомлювати, що інші люди мають думки й уподобання, які відрізняються від її суджень, мають свої наміри, які також не завжди збігаються з її власними. Це розуміння надзвичайно важливо підтримувати у дитині й тоді, коли вона дорослішає, що дозволить пом'якшити дитячий егоїзм, зняти можливе напруження взаємин.

Проте не варто чекати швидких результатів – обопільне розуміння, яке лежить в основі партнерства між батьками й дітьми, не завжди складається легко, просто і швидко. Йому дуже шкодить моралізування, менторський тон. Тож потрібне терпіння та розуміння того, що воно досягається значно складніше, коли не приділяти цьому належної уваги або коли праця і домашні клопоти вкрай обмежують спілкування з дітьми. За тими хатніми клопотами можна втратити і дитину. То ж саме її особистість має бути на першому місці. З роками така доброзичливість і увага дитини буде повернута до вас.

Взагалі спілкування можна вважати універсальним методом виховання. Завдяки йому людина утверджується в житті, впливає на когось і сама перебуває під впливом інших, отримує інформацію про зміст довкілля і захищає себе.

У психології процес спілкування ділиться на три основних види:

- соціально-орієнтоване (спрямоване на суспільну думку, на те «що прийнято і неприйнято; що скажуть інші»);

- предметно-орієнтоване (на світ речей, який оточує нас);
- особистісно-орієнтоване (на конкретних людей).

Кожний із цих видів передбачає пізнання людиною, зокрема дитиною, довкілля, самої себе та свого місця у соціумі. Всі вони представлені в сімейному спілкуванні, і не може навіть стояти питання про те, яке з них важливіше для становлення дитини як особистості. Пріоритети визначаються конкретними обставинами, віком дитини, її потребами вчасного розвитку та індивідуальними особливостями. Спілкування може відбуватися як з ініціативи батьків, так і з ініціативи дітей. Однак довірливе спілкування не може бути нав'язливим, воно має виникнути з природного бажання іншої сторони.

Процес контактування проходить у своєму розвитку певні етапи (стадії). Затримка того чи іншого або спроба якийсь із них пропустити, «перескочити» можуть зруйнувати взаємодію.

Отже, успіх процесу взаємодії значною мірою залежить від послідовності його розвитку та здійснення переходу на іншу стадію тільки за наявності певних ознак контакту. Такими умовними етапами (стадіями) контактної взаємодії можна вважати:

- виникнення бажання;
- пошук спільних інтересів;
- реалізацію способів індивідуального впливу і взаємної адаптації через погоджену взаємодію.

Забезпечувати спілкування також можна на різних рівнях:

- вербальному (словесному);
- безслівному;
- підсвідомому.

Останній чинник зумовлює особливий вплив не тільки того, про **ЩО** говорять, а й **ЯК** говорять. Отож найголовнішою умовою контакту між людьми, й особливо між батьками та дітьми, є щирість і чесність, до яких діти особливо чутливі. Найбільш поширеними засобами – голос (його тембр і сила), погляд, лексика, інтонація мовлення.

Вельми важливим моментом під час спілкування є, напевне, взаємний *емоційний контакт*, сповнений вражень і задоволення. Як свідчить практика, батьківське виховання – це, перш за все, кропітка і тяжка у повному розумінні слова робота з налагодження міцного і постійного психологічного контакту з дитиною. Основою такого невимушеного контакту завжди постає щира зацікавленість батьків усіма справами дитини, вміння будувати діалог, який ґрунтується на принципах партнерства, рівноправ'я, взаємоповаги, визнання, розуміння та знання своєї дитини батьками. Дорослим важливо пам'ятати що діалог не можна перетворювати у монолог, тобто щоб замість партнерського спілкування не зосереджуватися тільки на собі чи тільки на дитині. В таких випадках контакт буде втрачений.

З огляду на це надзвичайно важливо, щоб у процесі реалізації взаємин «**Я – ТИ**» акцент ставився не на «Я» чи на «ТИ», а на їх зв'язок, який об'єднує два різних особистісних світи. Вияв цього «Я – ТИ» можливий за умови довіри вихованця до вихователя (дитини до батьків), що ґрунтується на механізмі емпатії. Отже, момент єднання – обов'язковий фактор досягнення виховних цілей. Все це слушно й актуально і для сім'ї та сімейного виховання дітей, яким необхідно почуватись не тільки улюбленцями своїх рідних, а й потрібними їм, навчитися здатності розуміти інших і бути готовими завжди прийти їм на допомогу, в тому числі і добрим словом.

До компонентів (складових) спілкування між батьками і дітьми насамперед відносяться:

- зворотній зв'язок;
- взаємна повага;
- уважне слухання;

- активне слухання;
- відвертість;
- розуміння;
- обов'язки;
- різноманітність;
- запобігання припущенню;
- виразність.

Спілкування з дітьми дошкільного віку доцільно базувати на цих компонентах.

Важливим фактором взаємин батьків і дітей є високий рівень їх взаєморозуміння, для встановлення якого необхідна здатність розуміти одне одного, вміння бачити за зовнішньою стороною поведінки її істинність – мотиви дій, висловлювань, емоційних реакцій.

Особливості стосунків батьків і дітей, пов'язані з рівнем їх взаєморозуміння, формують і специфічний стиль спілкування між ними. Деякі батьки будують стосунки з дітьми на довірі й повазі. Інші вважають, що не обов'язково переконувати дітей у правомірності своїх вимог. У першому випадку формується дружній стиль спілкування, який ґрунтується на проханні, пораді, доброму гуморі, підбадьорюванні, тобто такий, який сприяє формуванню в дітей почуття власної гідності, розвиває максимальну самостійність і доброзичливість; у другому – складається наказовий (командний) стиль спілкування, який проявляється в безапеляційному тоні, вимогах безумовної слухняності, в надмірній різкості, залякуванні тощо. Він формує скритність, безініціативність, озлобленість, жорстокість, низький рівень людської самоцінності, звичку до сліпої підкори.

Кожний із цих способів спілкування впливає на емоційний стан дітей. Якщо доброзичливість і делікатність між батьками й дітьми створюють хороший настрій, приплив енергії, то командний стиль викликає образи, роздратування, зниження загального життєвого тону, пригнічений настрій. Від стилю спілкування залежать і виховні можливості сім'ї. Позитивні емоційні контакти батьків із дітьми полегшують виховний вплив на них, негативні – ускладнюють. А загалом спілкування між батьками й дітьми здебільшого має педагогічні засади і ґрунтується на духовному контакті. Без душевної спорідненості, як правило, виховання не буває. В основі духовного контакту лежить спільність прагнень: батьки (як і діти) хочуть, щоб їх любили.

Важливим моментом у налагодженні сімейних стосунків є розуміння дорослими того, що права та обов'язки дітей і батьків у сім'ї взаємно доповнюють одне одного, але не збігаються. Ось чому мати з батьком мають обережно й тактовно застосовувати свій авторитет, поступово переходячи від прямого впливу на дитину до формування в неї з її дорослішанням дедалі більшої незалежності й самостійності.

Співвідношення обопільних інтересів і прав слід розглядати як величину, що змінюється залежно від рівня розвитку дитини, а також від обраної дорослими форми або норми взаємин, до якої діти повинні пристосуватися. На жаль, щодня спілкуючись із дитиною, батьки не завжди вчасно помічають ознаки її дорослішання, те, що вона розумнішає і змінюється внутрішньо. Нерідко вони продовжують дотримуватися тих форм і методів виховання, які вже не відповідають ані її розвиткові, ані її вікові. Звідси непорозуміння і конфлікти. До найпоширеніших помилок батьків можна також віднести штучне звуження етапних завдань виховання дитини, недооцінку дитячої діяльності, недостатнє розуміння батьками ролі свого авторитету й особистого прикладу, небажання підвищувати рівень своєї педагогічної культури, постійно аналізувати власну виховну діяльність, робити вчасні висновки.

Засвоєні в дитинстві норми співжиття становлять підґрунтя особистої поведінки людини та її стосунків з іншими. Отже, первинна соціалізація, яка відбувається в родинному колі, полишає слід на все життя. Якщо ж діти не отримують правильних

орієнтирів, не привчаються турбуватися про інших, зокрема про своїх батьків, які дали їм життя, виростили і виховали, тоді виникає ще одна педагогічна проблема сім'ї – байдужість і навіть неприязнь дітей до своїх батьків.

Перешкодою на шляху батьківських помилок можуть бути постійний аналіз виховних ситуацій та врахування їх досвіду в подальшому, критичне ставлення до особистої виховної діяльності, розв'язування педагогічних задач. Виховні елементи й аспекти різнобічної людської діяльності та її результатів можна регулювати і спрямовувати. Прикладом може бути певна виховна ситуація, яка виникає в сім'ї. Така обставина завжди передбачає об'єкт і предмет виховання. Основою виховної ситуації є педагогічна дія (або дії), яка визначається виховними цілями і мотивами. Їм відповідає суть педагогічних рішень і способи їх досягнення. Педагогічні дії передбачають виховну інформацію. Якщо педагогічну дію виконують, скажімо, батьки, то на неї реагують діти. Але в сімейному вихованні, як правило, батьки творять дітей, а діти творять батьків. Тому, впливаючи на дітей, батьки теж змінюються. Типові способи такого реагування «батьки – вихователі дітей» нижче подані у схемі.

Але спочатку зауважимо, що на поведінку дітей та рівень їхнього морального виховання дозволяє оптимально впливати рівень інформованості батьків про дітей, їхніх друзів, про їхні справи, інтереси, смаки, настрої тощо. Тим часом, спостереження доводять, що високий рівень інформованості не виключає байдужості або негативної спрямованості у стосунках. Це підводить до думки, що бажання знати про дитину якнайбільше повинне мати коректні форми, а дитина, як повноцінна і самоцінна особистість, має бути захищеною від грубого втручання в її внутрішній світ.

Діти, до речі, також краще сприймають виховний вплив батьків, коли вони інформовані про їхні настрої, вподобання, особистісні особливості тощо.

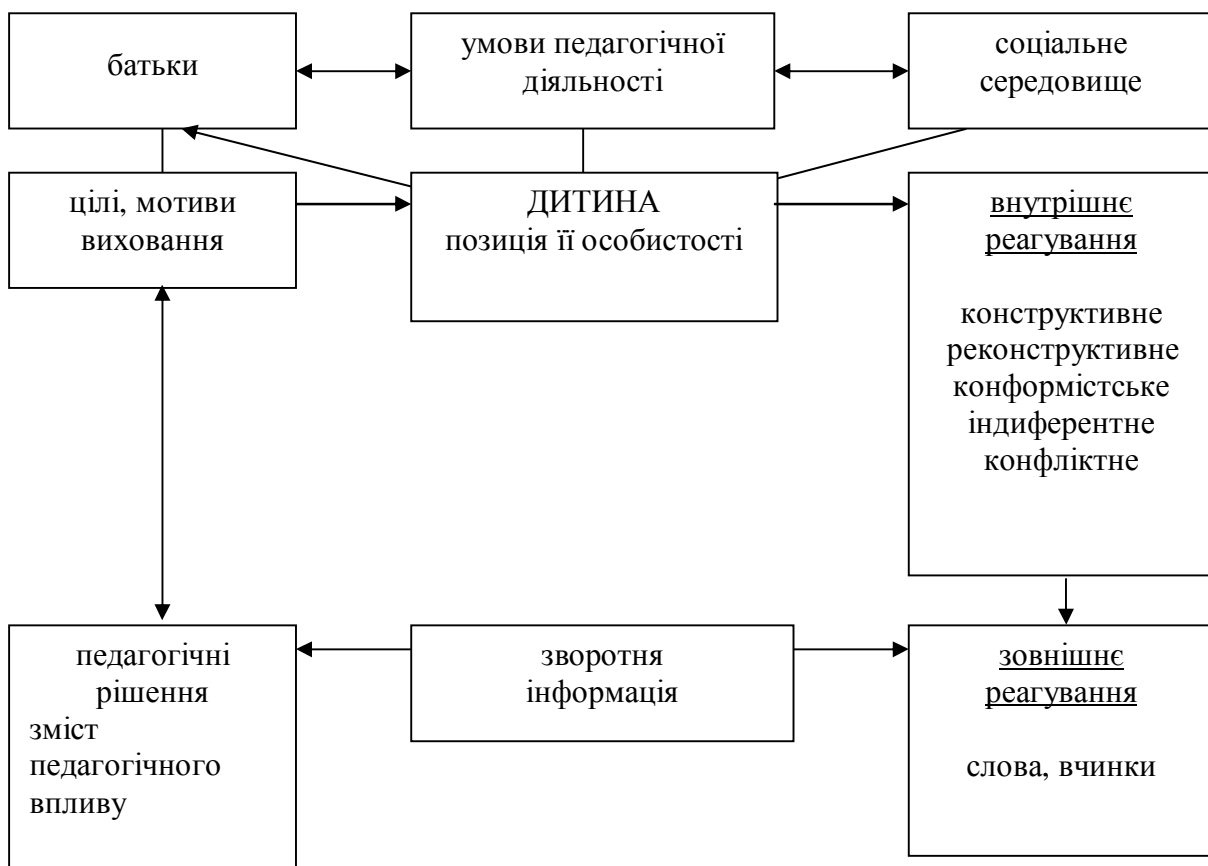

Рис. 1. Механізм виховної ситуації

Як бачимо, реагування дитини на слова, дії дорослих може бути різним: як вираженим зовні, так і внутрішнім. В чому ж сутність внутрішнього реагування? Розглянемо його варіанти в названому порядку на рівні визначення самих понять. Знаючи і розуміючи їх сутність, до них неважко дібрати конкретні приклади із життя.

Конструктивне реагування передбачає органічне сприйняття певної виховної інформації, вимог тощо до відома та включення її в зміст своїх переконань і стосунків.

Реконструктивне – таке реагування дитини, коли їй доводиться змінювати свої переконання, зміст своєї діяльності.

Конформістське – це пасивне сприймання на рівні запам'ятовування без змін в особистій позиції.

Індиферентне – відсутність реакції дитини на рівні як запам'ятовування, так і знання.

Конфліктне – несприймання виховної інформації як такої, що суперечить позиції особистості.

Заради справедливості варто зазначити, що подібні внутрішні реагування відбуваються і в окремих дорослих.

Коригування реакцій можливе на основі зворотної інформації і дієвості, про яку мова йшла вище і як це показано в схемі. Але виховний процес у типовій ситуації набуває ефективності тільки за умови слухних виховних дій.

Вибору ефективних форм виховних дій сприяє **аналіз виховних ситуацій**, завдяки якому батьки можуть навчитися визначати умови, причини виховного явища, методи виховного впливу та давати їм педагогічну оцінку. Цей механізм забезпечує формування педагогічного мислення, тобто вміння самостійно аналізувати педагогічні явища, розкласти їх на елементи – умови, причини, наслідки тощо.

Підготовка батьків до проведення самоаналізу, навчання їх самоаналізу охоплює три взаємопов'язаних етапи: спонування до самоаналізу, опосередкованого аналізу та безпосереднього розвитку самоаналізу. Що вони собою являють?

1-й етап – спонування до самоаналізу, насамперед, передбачає виникнення в ньому потреби, знань технології педагогічного аналізу, умовного створення програми спостережень та аналізу виховної ситуації;

2-й етап – опосередкованого аналізу, як правило, передбачає отримання інформації батьками від інших людей, можливо, педагогів, про їхню виховну діяльність; інформацію про виховну діяльність інших батьків (можливо, кращий досвід сімейного виховання); спостереження й аналіз чужого досвіду; рольову гру (можна подумки).

3-й етап – безпосередній самоаналіз містить порівняння з еталоном, виявлення суттєвих відмінностей та встановлення причин такої невідповідності; оформлення в думці покращеного варіанту діяльності.

У своїй сукупності та за умови дотримання названої етапності – це шлях до здійснення самоаналізу, конче потрібного батькам у щоденній виховній діяльності.

Щодня перед батьками виникають також **педагогічні задачі**, які передбачають не тільки аналіз умов та причин виховного явища, а й обґрунтування свого рішення, самостійної відповіді на певні запитання. Virішування педагогічних задач, як правило, спонукає батьків до підвищення рівня педагогічних знань, до творчого застосування класичного або іншого кращого досвіду, творчого користування методами сімейного впливу.

Таким чином, забезпечення партнерських взаємин батьків і дітей та педагогічної доцільності умов сімейного виховання дитини ґрунтується на усвідомленні і розумінні батьками потреб її вчасного розвитку та задоволенні цих потреб, адекватній оцінці себе як вихователів, на постійній роботі над собою, тобто самовдосконаленні, на доброзичливому спілкуванні та співпраці членів сім'ї.

Т. П. Авельцева, Н. О. Москвіна

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРУ «ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З ПРОБЛЕМНИМИ СІМ'ЯМИ»

Передмова

Запропоновані вашій увазі методичні матеріали до семінару «Планування та організація роботи з проблемними сім'ями» – це спроба надати професійну допомогу фахівцям, які у своїй щоденній роботі стикаються з сім'ями, що потребують допомоги, і які навчають соціальних працівників взаємодії з проблемними сім'ями.

Пропоновані матеріали, підготовлені на основі узагальнення досвіду роботи регіонального центру «Дитині – свій дім» (Естонія) щодо вирішення проблеми збереження біологічної сім'ї в інтересах дитини та досвіду проведення семінарів з проблеми соціальної роботи з сім'ями в рамках партнерського проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям і сім'ям у громаді» тренерами Християнського дитячого фонду.

Семінар побудований таким чином, що кожний, хто бере участь у вирішенні проблем соціального неблагополуччя сім'ї, отримає обґрунтований теоретично і апробований практично набір професійних інструментів для створення моделі роботи з сім'ями, які потребують соціальної підтримки або соціального захисту.

Саме цей інструментарій допоможе їм більш професійно й ефективно оцінювати ситуацію в сім'ї, проводити грамотне втручання, набути впевненості, необхідної в цій роботі.

Мета семінару: ознайомити учасників із можливими підходами до роботи з проблемними сім'ями.

Завдання семінару:

- розглянути передумови актуалізації роботи з проблемними сім'ями;
- визначити основні принципи, якими керуються соціальні працівники в роботі з сім'ями;
- розглянути процес створення соціальними працівниками системи допомоги сім'ям, які її потребують, на основі застосування методу ведення випадку.

Програма семінару
«Організація соціальної роботи з проблемними сім'ями»

Перший день

10 ⁰⁰ -10 ¹⁵	Відкриття семінару
10 ¹⁵ -10 ⁴⁵	Знайомство учасників
10 ⁴⁵ -11 ¹⁵	Обговорення та ухвалення правил роботи на семінарі
11 ¹⁵ -11 ³⁰	Визначення очікувань від семінару
11 ³⁰ -12 ³⁰	Перерва
12 ³⁰ -14 ⁰⁰	Моделююча вправа «Стрічки»* Чому необхідно працювати з біологічними сім'ями?
14 ⁰⁰ -15 ⁰⁰	Обід
15 ⁰⁰ -15 ³⁰	Функції сім'ї. Функції сім'ї і проблемна сім'я
15 ³⁰ -17 ⁰⁰	Типи сімей, з якими зустрічаємось у практиці соціальної роботи
17 ⁰⁰ -17 ³⁰	Підсумки роботи першого дня

Другий день

9 ⁰⁰ - 9 ³⁰	Рефлексія роботи попереднього дня
9 ³⁰ -10 ⁴⁵	Принципи соціальної роботи з проблемними сім'ями (або основні переконання, якими соціальні працівники керуються в роботі з такими сім'ями)
10 ⁴⁵ -11 ¹⁵	Перерва
11 ¹⁵ -12 ¹⁵	Визначення типу сім'ї
12 ¹⁵ -13 ⁴⁵	Перший візит в сім'ю
13 ⁴⁵ -14 ⁴⁵	Обід
14 ⁴⁵ -15 ⁰⁵	Інформаційне повідомлення «Дослідження функціонування сім'ї»
15 ⁰⁵ -15 ³⁰	Навчання сімей навичкам формулювання цілей
15 ³⁰ -16 ⁰⁰	Моделююча вправа «Факти чи думки?»
16 ⁰⁰ -16 ³⁰	Перерва
16 ³⁰ -18 ⁰⁰	Формулювання індикаторів
18 ⁰⁰ -18 ¹⁵	Підсумки роботи другого дня

Третій день

9 ⁰⁰ - 9 ³⁰	Рефлексія роботи другого дня
9 ³⁰ -10 ³⁰	Визначення ключової проблеми сім'ї
10 ³⁰ -11 ⁰⁰	Перерва
11 ⁰⁰ -12 ³⁰	Визначення і погодження цілей сім'ї та соціального працівника
12 ³⁰ -13 ³⁰	Обід
13 ³⁰ -14 ¹⁵	Соціальна сітка сім'ї
14 ¹⁵ -14 ⁴⁵	Інформаційне повідомлення «Закриття випадку»
14 ⁴⁵ -15 ⁴⁵	Алгоритм планування та організації роботи з сім'єю
15 ⁴⁵ -16 ⁴⁵	Практикум «Помилки контакту з сім'єю»
16 ⁴⁵ -17 ⁴⁵	Підсумки роботи семінару

* Вправа «Стрічки» може бути введена у хід проведення, якщо дозволяє час

Перший день

Сесія перша

Відкриття семінару (15 хв.)

Ведучий вітає учасників, представляє себе та свого партнера-ведучого.

Далі називає мету, завдання, тип семінару, коментує актуальність теми, програму семінару.

Знайомство учасників (30 хв.)

Мета: познайомити учасників, створити атмосферу, що сприятиме їхній подальшій ефективній співпраці.

Необхідне обладнання: роздатковий матеріал «Знайди того, хто...».

Хід проведення:

Ведучий пропонує кожному учасникові по черзі назвати своє ім'я, розповісти, звідки він приїхав, який заклад представляє, чим займається.

На наступному етапі ведучий роздає кожному бланк «Знайди того, хто...», за допомогою якого вони можуть ближче познайомитись, і пропонує їм вільно спілкуючись, задавати запитання, запропоновані роздатковим матеріалом; і, якщо відповіді будуть позитивними, вписати ім'я учасника у відповідній клітинці свого бланку. Тривалість роботи 5 хв.

Обговорення результатів вправи:

- Що вам дало виконання цього завдання?

Роздатковий матеріал до вправи «Знайомство учасників»

Знайди того/ту, хто...

<i>Народився взимку</i>	<i>Грає на будь-якому музичному інструменті</i>	<i>Має досвід участі у тренінгах</i>	<i>Любить класичну музику</i>
<i>Любить читати детективи</i>	<i>Займається спортом</i>	<i>Вміє працювати за персональним комп'ютером</i>	<i>Має досвід роботи з сім'ями</i>
<i>Знає, що таке сім'я</i>	<i>Знає більше двох іноземних мов</i>	<i>Вміє співати народні пісні</i>	<i>Любить мандрувати</i>
<i>Має навички проведення інтерактивних форм роботи з дітьми, батьками,</i>	<i>Любить відпочивати на морі</i>	<i>Полюбляє їсти солодке</i>	<i>Вміє керувати машиною</i>

<i>сім'ями</i>			

Обговорення та ухвалення правил роботи на семінарі (30 хв.)

Мета: обговорити основи ефективної роботи учасників на семінарі як важливої умови досягнення поставленої мети.

Необхідне обладнання: плакат «Правила ефективної роботи», червоний маркер, скотч.

Хід проведення:

Ведучий пропонує учасникам індивідуально сформулювати основи ефективної роботи, які допоможуть забезпечити позитивні результати діяльності групи. При цьому він спрямовує учасників на те, що пропозиції щодо основ ефективної роботи мають бути сформульовані як норми поведінки, а не як особистісні якості. Учасники подають свої варіанти і коментують їх. Після погодження з усією групою ведучий записує запропоновані формулювання на плакаті.

Плакат із правилами розміщується на видному місці, у разі їх порушення ведучий та учасники апелюють до правил протягом усіх днів роботи.

Визначення очікувань від семінару (15 хв.)

Мета: визначити очікування учасників, сформувати в них мотивацію щодо участі в семінарі.

Обладнання: плакат із заголовком «Очікування», маркер синього або зеленого кольору.

Хід проведення:

Перший етап: індивідуальна робота (2 хв.).

Ведучий звертається до учасників із пропозицією обдумати, яких трьох результатів вони хотіли б досягти наприкінці семінару, і записати їх у робочих зошитах.

Другий етап: робота в парах (5 хв.).

Далі учасники об'єднуються в пари і визначають три спільні результати, що ґрунтуються на схожості змісту, формулювання.

Третій етап: презентація (10 хв.).

На цьому етапі представники від кожної пари по черзі називають, які саме результати від участі в семінарі вони очікують отримати, а ведучий коротко записує їх на плакаті з назвою «Очікування».

Четвертий етап: обговорення результатів (3 хв.).

Запитання для обговорення:

- Які прагнення та побажання відображені в наших очікуваннях?
- Чому було запропоновано сформулювати очікування як бажані результати роботи на семінарі?

Сесія друга

Моделююча вправа «Стрічки» (30 хв.)

Мета: підвести учасників до обговорення питання актуалізації соціальної роботи з

проблемними сім'ями, орієнтованої на їх збереження.

Необхідне обладнання: приблизно 150 коротких стрічок (тасьми) різного кольору.

Хід проведення:

Ведучий пропонує учасникам по черзі вибрати одну зі стрічок, що, на їхню думку, символізує сім'ю, з якою вони працюють, прокоментувати вибір кольору, а потім зав'язати її на стільці – «дереві».

Далі ведучий пропонує вибрати стрічку іншого кольору – символ конкретних дій або факторів, які можуть змінити ситуацію в сім'ї найкраще, прокоментувати, як саме, і чому вони вибрали такий колір. А потім пропонує накласти дану стрічку на свою, попередню.

Під час презентації другий ведучий робить записи на плакаті:

Тип сім'ї	Що можна зробити аби змінити ситуацію в сім'ї?

По завершенні, ведучий проводить обговорення результатів:

- Які причини впливають на актуалізацію роботи з проблемною сім'єю?

Чому необхідно працювати з біологічними сім'ями? (1 год. 30 хв.)

Мета: розглянути передумови актуалізації соціальної роботи з проблемними сім'ями.

Основні поняття: сім'я, біологічна сім'я, здорова сім'я, проблемна сім'я, потреба, умови оптимального розвитку дитини.

Необхідне обладнання: 25 карток кольорового паперу (розмір кожної дорівнює А-4, поділений на 3 частини), маркери, папір А-3 – 5 аркушів, ілюстративні та роздаткові матеріали.

Хід проведення:

I. Мозковий штурм «Що таке сім'я?»

Сім'я:	Динамічна мала група людей, котрі проживають разом і зв'язані родинними взаєминами (шлюб, кровна спорідненість, усиновлення, опіка), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю*

II. Визначення сімей, з якими працюють соціальні працівники.

Ведучий об'єднує учасників у групи по 3 особи.

Учасники обговорюють типи сімей, з якими вони працюють. Назву кожного типу сім'ї записують на окремій карточці.

Тривалість роботи – 5 хв.

III. Презентація результатів.

Кожна з малих груп по черзі зачитує назви типів сімей і розміщує картки на стіні горизонтально, в лінію.

Наступні групи також зачитують назви типів сімей зі своїх карток і, якщо назви

* Усвідомлене батьківство, як умова повноцінного розвитку дитини: Методичні матеріали для тренерів. – К.: Наук. світ, 2004.

збіглися, розміщують (у стовпчик) під картками, складеними раніше (метод модерації).

По закінченні ведучий уточнює значення назви кожного типу і розподіляє типи сімей по 4 групах:

- 1) здорова сім'я
- 2) сім'я групи ризику
- 3) проблемна сім'я
- 4) кризова сім'я

IV. Передумови роботи з біологічною сім'єю.

Вступне слово ведучого:

Приставаючи до роботи з конкретною сім'єю, спеціаліст може брати за основу або інтереси дитини, або інтереси сім'ї.

У практиці, в деяких випадках, не виникає конфлікту інтересів сім'ї, дитини, а в деяких випадках цей конфлікт наявний і потребує від спеціаліста ухвалення рішення.

Це рішення спеціаліст ухвалює на основі власного вибору, який ґрунтується на його особистому досвіді, цінностях, переконаннях, принципах.

Саме ці переконання у тому, що є правильним, можуть: або зберегти, або зруйнувати родину.

Якщо ми беремо за основу інтереси дитини, то маємо, насамперед, враховувати її потреби.

Права дитини – потреби дитини – умови оптимального розвитку дитини.

Потреба:

– це стан живого організму, людської особистості, соціальної групи або суспільства в цілому, який відображає необхідність в будь-чому, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою активності

Ведучий ознайомлює учасників із пірамідою потреб А.Малоу (див. ілюстрований матеріал до вправи), потім об'єднує учасників у 5 груп (кожна група працює з однією із п'яти потреб) і дає завдання:

- обговорити й записати на плакаті відповіді на запитання:

Що передбачає дана потреба?	Які умови мають бути створені в сім'ї для її забезпечення

Тривалість роботи – 7 хв.

По закінченні кожна група по черзі коментує свої плакати, починаючи з фізіологічних потреб.

Далі ведучий роздає учасникам матеріал «Умови оптимального розвитку дитини» за Бартольсом та Гейнером (див. роздатковий матеріал до вправи), об'єднує їх у пари і пропонує прокоментувати одну з 12 умов із точки зору наслідків для дитини:

«Наскільки повно може бути забезпечена дана умова в кожній із сімей, наведених нижче типів?», «Можливі ризики в зв'язку з перебуванням дитини в такій сім'ї»:

- біологічна сім'я
- опікунська сім'я
- прийомна сім'я

Тривалість роботи – 7 хв. (для попереднього обговорення в парах).

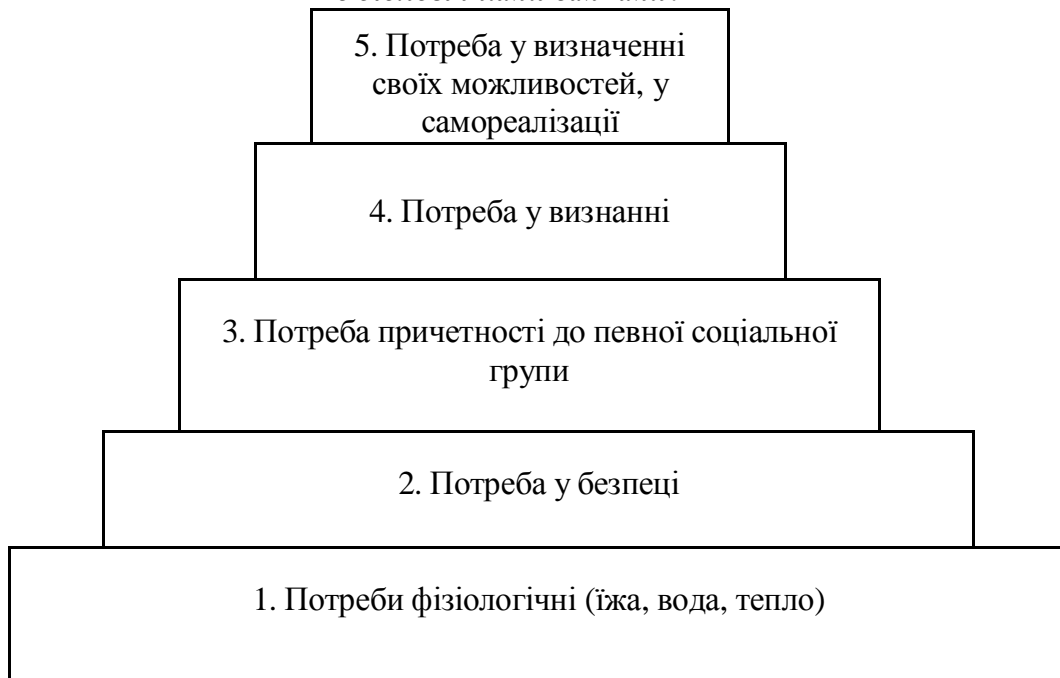
По завершенні пари по черзі коментують переваги та ризики перебування дитини в указаних сім'ях.

Після презентації ведучий запитує: «Враховуючи наслідки, в яких сім'ях умови оптимального розвитку дитини забезпечуються повніше?»

V. Обговорення результатів вправи:

- Чим викликана актуалізація соціальної роботи з сім'ями?
- Чому збереження дитини в біологічній сім'ї, навіть проблемній, має переваги перед іншими формами опіки?

Ілюстрований матеріал до вправи «Чому необхідно працювати з біологічними сім'ями?»

Роздатковий матеріал до вправи «Чому необхідно працювати з біологічними сім'ями?»*

Потреби дітей

Що передбачає потреба?	Умови, які мають бути створені в сім'ї
I. Фізіологічні потреби: - їжа, вода- тактильні почуття- сон- відпочинок- тепло- гігієна	- батьки- любов- догляд- спілкування- ласка- кімната- ліжко- постільна білизна- тиша- повноцінне харчування

* Даний матеріал напрацьовано під час проведення семінарів із проблеми роботи з сім'ями в рамках партнерського проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям, сім'ям у громаді».

Що передбачає потреба?	Умови, які мають бути створені в сім'ї
	- предмети гігієни - приміщення для гігієнічного догляду - гроші - відвідування поліклініки
II. Потреба у безпеці: - фізична безпека - психологічна безпека - безпека життєдіяльності	- любов - адекватний догляд - безпечні умови проживання - норми техн. безпеки - відсутність насилля - сприятливий мікроклімат у сім'ї - засвоєння навичок самообслуговування, безпеки
III. Соціальні потреби: - належність до певної групи - спілкування - усвідомлення соціальної ролі	- спільні інтереси - спільна діяльність - наявність самої групи - уміння спілкуватися - позитивні приклади - навчання спілкування - наявність інформації про заклади додаткової освіти; занять за інтересами
IV. Потреба у визнанні - розвиток здібностей - відчуття значення в сім'ї - можливість втілення своїх здібностей - адекватне сприйняття самоствердження	- створення ситуації успіху в сім'ї - можливість ухвалення рішення - довіра - повага, сприятливий мікроклімат - урахування інтересів - навчання умінь приймати рішення - освіта - традиції
V. Потреба в самореалізації - розуміння того, що я можу - спроможність здійснити самому - задоволення від того, що я роблю - впевненість у своїх можливостях	- сприятливий мікроклімат - підтримка батьків - належні матеріальні умови - освіта батьків і дітей - власний приклад батьків - вміння приймати рішення - можливість вибору - залучення

Роздатковий матеріал до справи

«Чому необхідно працювати з біологічними сім'ями?»

Умови оптимального розвитку дитини за Бартельсом (Bartels) та Гайнером (Heiner)*

1. Адекватний догляд

Люди мають добре дбати про тебе.

* Матеріали до науково-практичного семінару «Права дитини в Україні». Підготовка тренерів, проект Всеукраїнського Комітету Захисту Дітей «Навчання правам дитини в Україні», 2004 р.

2. Безпечне фізичне оточення

Місце, де ти живеш, має бути безпечним.

3. Безперервність і стабільність.

Речі й оточення в твоєму будинку не мають постійно змінюватися.

4. Інтерес

Батьки (та інші дорослі) повинні бути зацікавленими у твоєму добробуті.

5. Повага

Батьки (та інші дорослі) повинні тебе поважати.

6. Безпека, підтримка та розуміння принаймні однієї дорослої людини, бажано тієї, яка піклується про дитину

У будь-якому випадку має бути хоча б одна людина, яка надасть тобі комфорт та безпеку.

7. Гнучка система підтримки, адаптована до дитини

Батьки (та інші дорослі) повинні постійно підтримувати тебе, невимушено і ненав'язливо: прийнятно для тебе.

8. Почуття безпеки

З батьками чи іншими дорослими ти маєш почуватися просто й безпечно.

9. Адекватні приклади

Батьки (та інші дорослі) мають наводити гарні приклади.

10. Освіта

Ти покликаний здобути гарну освіту, яка сформує тебе і яка відповідає твоїм здібностям та інтересам.

11. Контакти з однолітками у різних ситуаціях

У тебе мають бути можливості зустрічатися з друзями, шкільними товаришами та знайомими.

12. Знання і зв'язок із минулим самої дитини

Ти маєш знати своє походження та історію своєї сім'ї.

Сесія третя

Функції сім'ї. Функції сім'ї і проблемна сім'я (30 хв.)

Мета: розглянути основні функції сім'ї та залежність визначення типу сім'ї від того, як сім'я їх реалізує.

Основні поняття: функції сім'ї, проблемна сім'я.

Хід проведення:

I. Вступне слово ведучого

Кожна сім'я виконує у процесі своєї життєдіяльності певні функції.

Функція – обов'язок, коло діяльності, призначення, роль

Функції сім'ї можна класифікувати по-різному: як узагальнено, так і детально. Перше зручно для швидкого аналізу (наприклад, при перших візитах у сім'ю), друге для систематичного аналізу. Взагалі, кожний спеціаліст може створити для себе власну класифікацію або адаптувати ту, що є у наявності. Основна вимога – ця класифікація має бути ефективною і допомагати у роботі з сім'єю.

II. Ознайомлення з основними функціями сім'ї

Ведучий пропонує учасникам пригадати, які функції сім'ї вони знають, і прокоментувати їх. По закінченні учасники отримують роздатковий матеріал і ведучий пропонує наступну класифікацію функцій сім'ї*:

- **економічна функція** – заробіток, витрати, розподіл грошей, планування бюджету тощо;
- **репродуктивна функція** – планування сім'ї, народження дітей;
- **рекреативна функція** – відновлення духовного та фізичного стану, відпочинок, спільне проведення дозвілля;
- **функція турботи про дім** – догляд за житлом, підтримка порядку та чистоти, дотримання гігієнічних норм;
- **соціалізуючі функції** – соціальні вміння, навички, навчання спілкування, соціальних навичок;
- **терапевтична функція** – ідентитет (рівнозначність), прив'язаність, взаємна підтримка, допомога.

III. Коментар ведучого

Знання про основні функції сім'ї можуть бути корисними для соціального працівника передусім як цінний діагностичний матеріал, що допомагає розібратися у сильних та слабких сторонах життєдіяльності будь-якої родини. Аналіз виконання сім'єю своїх функцій дозволяє знаходити та виокремлювати певні критичні місця або функції, в реалізації яких сім'я зазнає труднощів.

Ми не можемо просто так віднести сім'ю до категорії проблемної, не вказавши, з якою функцією (якими функціями) вона не справляється. Дуже корисним є шлях визначення конкретних функцій, у виконанні яких сім'я зазнає труднощів, та подальша спроба подивитися на їх взаємозв'язок і відокремити ключову, яка «тягне за собою» всі інші. Таким чином, від аналізу спроможності сім'ї виконувати свої основні функції залежатиме визначення типу сім'ї. Неспроможність сім'ї виконувати конкретну функцію вказує на її проблемність.

Проблемна сім'я – це сім'я з недостатністю конкретних функцій

Однак слід пам'ятати, що постановка такого «діагнозу» – це наша дуже суб'єктивна оцінка, яка може стати своєрідним «ярликом», перешкодою на шляху до істинного розуміння труднощів сім'ї.

IV. Обговорення результатів вправи:

* За матеріалами учбово-методичних посібників: Визит в семью или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков, 2002; Азбука семьи или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н. Умарова. – Псков, 2004.

- Яка інформація була для вас новою?
- Чому слід аналізувати всі функції сім'ї?

Типи сімей, з якими зустрічаємось у практиці соціальної роботи (1 год. 30 хв.)

Мета: розглянути характеристики та дати визначення основних типів сімей, з якими фахівці зустрічаються у практиці соціальної роботи. Наголосити на залежності соціальних послуг, що надаються, від типу сім'ї.

Основні поняття: сім'я, здорова сім'я, проблемна сім'я, сім'я групи ризику, кризова сім'я

Необхідне обладнання: картки з назвами типів сімей, 4 аркуші А-4

Хід проведення:

I. Визначення типів сімей

Ведучий об'єднує учасників у чотири групи. Кожній групі пропонується вибрати одну з чотирьох карток, на яких зазначено певний тип сім'ї: *здорова сім'я, проблемна сім'я, сім'я групи ризику, кризова сім'я* (написи на картках не оголошуються).

Далі ведучий дає інструкцію для роботи у малих групах:

- обговорити у групі ознаки даного типу сім'ї, занотувати їх у зошитах. *Тривалість роботи – 5 хв.;*
- дати визначення певного типу сім'ї, враховуючи зазначені на попередньому етапі ознаки, записати його на аркуші паперу;
- описати конкретний випадок із практики соціальної роботи, який міг би бути прикладом даного типу сім'ї.
Тривалість роботи – 10 хв.

II. Презентація результатів

Кожна з малих груп по черзі наводить свій приклад сім'ї (конкретний випадок) із практики соціальної роботи.

Інші учасники слухають, фіксують у зошитах ознаки даного типу сім'ї, а по завершенні називають їх і тип сім'ї, що ілюструє цей приклад (ведучий на дошці фіксує думки учасників):

Ознаки сім'ї	Тип сім'ї

На наступному етапі група, що презентувала певний тип сім'ї, зачитує його визначення.

По закінченні обговорення ведучий узагальнює думки учасників і конкретизує визначення кожного типу сім'ї, учасники отримують роздатковий матеріал:

Здорова сім'я – це сім'я, яка виконує всі зазначені функції. Кожний її член є визнаним, цінним, має можливість вибору. Члени здорової сім'ї можуть відверто висловлювати свої почуття, думки. В такій сім'ї є певні ритуали та звичаї, які сприяють розвитку всієї родини і кожного її члена зосібно. Здорова сім'я може самостійно компенсувати ті функції, які не діють.

Сім'я, що належить до групи ризику – це сім'я, яка виконує функції, але має проблему.

Вона усвідомлює проблему, намагається розв'язати її самостійно, при цьому сама вибирає послуги, які їй необхідні.

Проблемна сім'я, як правило, *не спроможна* виконувати свої щоденні функції, самостійно вирішувати проблеми; її засоби адаптуватися є соціально неприйнятними з точки зору громади, де вона мешкає. Така сім'я потребує втручання з боку фахівців.

Кризова сім'я – це проблемна сім'я, в якій події розвиваються дуже швидко, на відміну від проблемної, де події відбуваються поступово. Кризова сім'я не може самостійно вирішувати проблеми. Ситуація у кризовій сім'ї є такою, що в ній руйнуються устої, цінності, і вона потребує допомоги з боку фахівців.

III. Обговорення результатів вправи:

- Що вам дала робота над цією вправою?
- Чому, на вашу думку, соціальному працівникові необхідно визначитися з типами сімей?

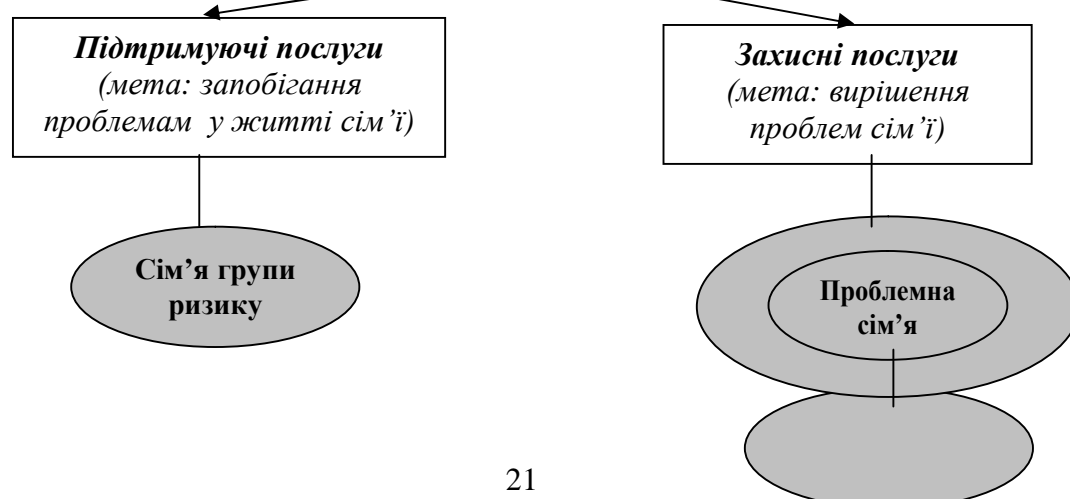
IV. Коментар ведучого

У кожного фахівця, як правило, є критерії, орієнтуючись на які, він відносить сім'ю до тієї чи іншої групи. Різні науковці та практики соціальної роботи, виходячи зі своїх поглядів та досвіду роботи, дають різні визначення. І тут треба пам'ятати, що немає універсальних, чітко сформульованих критеріїв і правил. Дуже важливо, аби фахівці, які працюють із сім'єю, домовились між собою і однаково розуміли критерії визначення типу сім'ї та орієнтувались на них у процесі роботи з сім'єю.

Залежно від того, який статус матиме сім'я, вона отримуватиме і певні соціальні послуги. **Сім'я групи ризику**, як правило, сама вибирає необхідну послугу, з нею проводиться так звана превентивна робота. Мета цієї роботи – запобігання проблемам у житті сім'ї, які можуть порушити її нормальний ритм життя. Ці послуги є *підтримуючими*, тому що сім'я групи ризику може самостійно виконувати свої функції і вирішувати проблеми, що виникають у її житті. **Проблемна сім'я та кризова сім'я**, навпаки, не в змозі самостійно справитися зі скрутою. Вони потребують зовнішнього втручання, зокрема, з боку соціальної служби. Послуги, які надаються проблемній сім'ї та кризовій сім'ї – є *захисними*. Мета роботи з сім'ями цих типів – вирішення їх проблем.

Різниця між *сім'ями групи ризику* і *проблемними* полягає не в характері проблеми, а в спроможності родини самостійно виконувати свої основні функції. **Сім'ї групи ризику спроможні їх виконувати, проблемні сім'ї – ні.**

Роздатковий матеріал до вправи
«Типи сімей, з якими ми зустрічаємось у практиці соціальної роботи»
Види послуг сім'ям

Підсумки роботи першого дня (30 хв.)

Ведучий пропонує учасникам відповісти на запитання «Що сьогодні в роботі семінару було для вас найважливішим?»

Другий день

Сесія перша

Рефлексія першого дня роботи (30 хв.)

Мета: актуалізувати знання та досвід учасників, отримані під час роботи першого дня семінару, налаштувати їх на подальшу роботу.

Ведучий об'єднує учасників у три групи (за кількістю сесій минулого дня) і дає завдання: кожна група відновлює в пам'яті одну з трьох сесій і дає відповіді на наступні запитання.

1. Які питання розглядалися на сесії?
2. Які вправи та з якою метою виконувались?
3. Які нові запитання виникли щодо змісту семінару?
4. Які нові очікування з'явилися?

Тривалість роботи – 10 хв.

На наступному етапі групи по черзі коментують відповіді на питання стосовно певної сесії.

Обговорення результатів вправи:

В чому полягає роль рефлексії під час навчання?

Принципи соціальної роботи з проблемними сім'ями (або основні переконання, якими соціальні працівники керуються в роботі з проблемними сім'ями)

Мета: обговорити основні переконання соціальних працівників щодо роботи з сім'ями та сформулювати принципи, на яких вона має базуватися.

Основні поняття: принципи, кодекс, переконання.

Необхідне обладнання: 5-7 аркушів А-1, маркери, роздатковий матеріал.

Хід проведення:

І. Вступне слово ведучого:

Ставлення людей до різних явищ, подій, інших людей визначає їхні дії, поведінку. Інакше кажучи, основу наших дій становлять наші переконання, принципи. Саме вони вказують нам, як поводитися, які рішення ухвалювати, яку давати оцінку.

Принцип: – (лат. – витоки, основа)

- 1) першооснова, те, на чому базується певна теорія науки;
- 2) внутрішнє переконання людини; основне правило поведінки*

* Словник іншомовних слів АН УРСР. – Київ, 1974. – С. 547.

II. Індивідуальна робота.

Ведучий пропонує учасникам сформулювати твердження, які містять значення їхніх власних переконань, щодо роботи з проблемними сім'ями.

Тривалість роботи – 5 хв.

III. Робота в малих групах, об'єднаних за принципом спільної території, на якій працюють учасники.

Після об'єднання ведучий дає таке завдання групам:

- на основі ваших власних переконань обговоріть, сформулюйте і запишіть на плакатах принципи, на які ви будете спиратись у вашій подальшій діяльності в зв'язку із допомогою сім'ям. Проілюструйте кожне твердження символом.

Тривалість роботи – 20 хв.

IV. Презентація плакатів.

V. Обговорення результатів вправи:

У чому полягає роль принципів (переконань) соціального працівника в роботі з сім'ями?

Можливі висновки: дотримання принципів сприяє професіоналізму, формує мотивацію; запобігає професійному вигоранню; покращує якість послуг тощо.

Роздаткові матеріали до вправи

«Принципи, якими керуються соціальні працівники в роботі з сім'ями»**

Не можна розголошувати інформацію про клієнта. Конфіденційність – ознака професіоналізму.

- Не можна позбавляти сім'ю права вибору або примушувати до певних дій.
- Сприяти ухваленню рішення сім'єю.
- Підхід до роботи з сім'ями має бути системним. Робота в команді приводить до успіху.
- Немає поганих сімей, є негативні обставини. Відшукувати в кожній сім'ї позитивні сторони.
- Кожна сім'я є індивідуальною, зі своїми особливостями, потребами.
- Перш, ніж допомагати сім'ї, необхідно чітко визначити усі її потреби і проблеми.
- Слід постійно працювати над самовдосконаленням.
- Ніякої плати чи подарунків від сім'ї за надані послуги.

Сесія друга

Визначення типу сім'ї* (60 хв.)

** Матеріал напрацьовано під час проведення семінарів з проблеми роботи з сім'ями в рамках партнерського проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям, сім'ям у громаді»

* За матеріалами учбово-методичних посібників: Визит в семью или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков, 2002; Азбука семьи или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н. Умарова. – Псков, 2004.

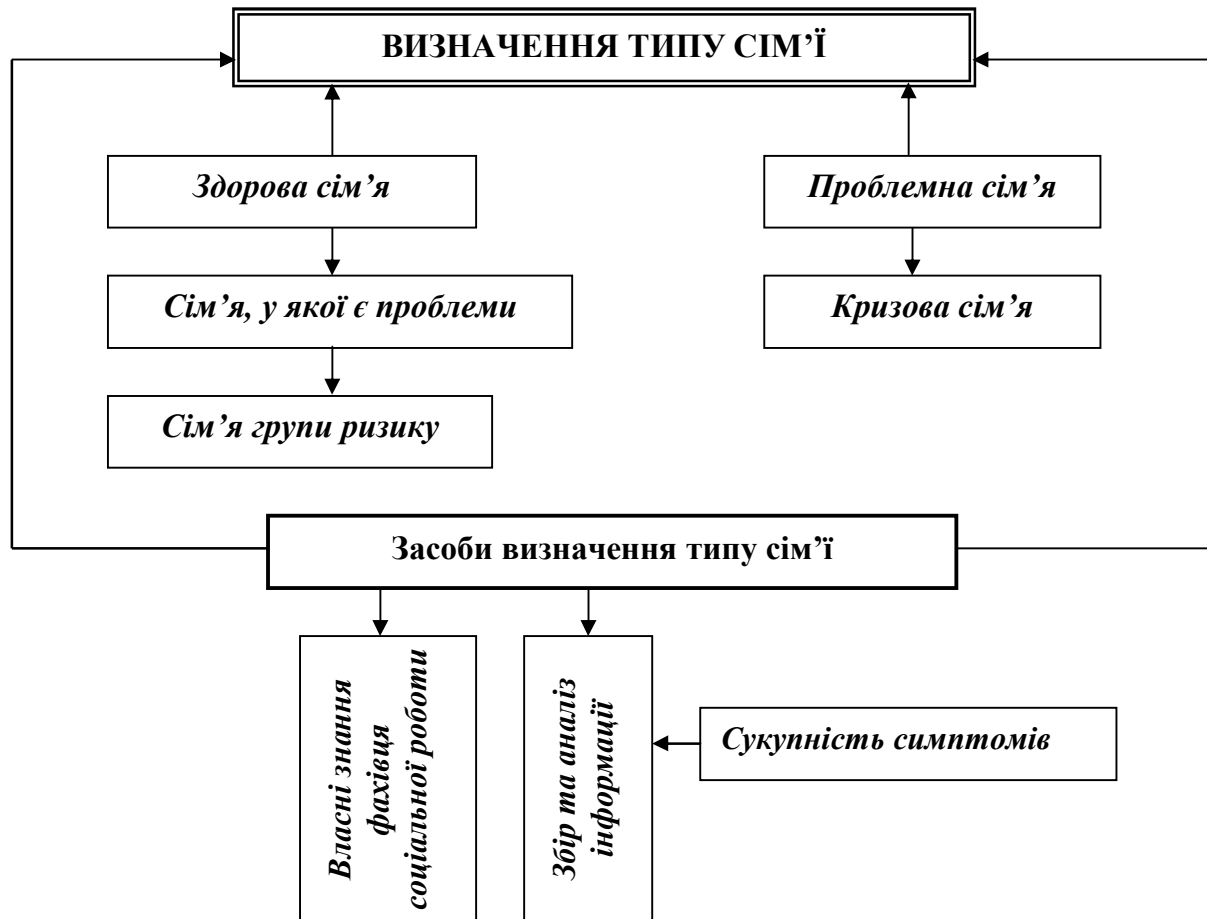
Мета: навчити учасників ефективно оцінювати ситуацію в сім'ї та визначати її тип.

Основні поняття: проблемна сім'я, сім'я, у якій є проблеми, симптом, сукупність симптомів.

Необхідне обладнання: ілюстративний матеріал «Визначення типу сім'ї», роздатковий матеріал «Значення отриманої інформації».

Хід проведення:

I. Вступне слово ведучого (вступне слово супроводжує схема)

З чого починається професійна робота з сім'єю? На наш погляд, перш за все, з відповіді кожного, хто з нею працює на запитання: «Що, коли, навіщо і як я, фахівець соціальної роботи, робитиму з даною сім'єю? Яким буде кінцевий результат мого втручання у цю сім'ю?» І тут дуже корисним стає вміння правильно планувати свою роботу із сім'єю.

З огляду на це актуальним стає питання: «Як створити власну систему роботи з сім'єю? Що ця робота охоплює?» Звернемося до досвіду регіонального центру «Дитині – свій дім» (Естонія), в основі діяльності якого лежить метод роботи з випадком*.

Планування роботи з випадком відбувається за наступною схемою:

1. Збір інформації.
2. Дослідження функціонування сім'ї.
3. Визначення мети випадку.
4. Ведення випадку.
5. Дії.
6. Часові обмеження випадку.

7. Процес або процедура закриття випадку.

Враховуючи досвід регіонального центру «Дитині – свій дім» та вітчизняний досвід соціальної роботи з сім'єю, ми поетапно розглянемо створення системи роботи з сім'єю.

З чого почати? Насамперед, із визначення того, з якою сім'єю нам доведеться працювати, тобто з'ясувати *тип сім'ї*.

Як зазначалось раніше, у кожного фахівця є власна класифікація сімей. Тут доцільно зауважити, що не існує правильної або неправильної класифікації. Існують корисні і некорисні. Наше завдання – дати *корисну* класифікацію, яка стала б ефективним практичним засобом у роботі з сім'єю. Тому спочатку ми навчимося визначати тип сім'ї, з якою зустрінемося у процесі роботи.

Перш за все, отримавши у роботу випадок, спробуємо зорієнтуватися: яка це сім'я – здорова чи проблемна? Наявність проблем у сім'ї ще не означає, що сім'я проблемна.

Проблемна сім'я протягом тривалого часу має проблеми(му), з якими вона не хоче або не може впоратися.
Сім'я, у якої є проблеми, – усвідомлює їх, спроможна і намагається з ними впоратися.

Раніше ми зазначали:

Сім'я, у якої є проблеми, може бути віднесена до категорії здорових сімей, адже щодня у багатьох сім'ях виникають проблеми, які члени родини вирішують разом. Але якщо сім'я, яка має проблеми, своєчасно не зверне на них увагу, вона може перейти до розряду сімей групи ризику.

Повернемося до *проблемної сім'ї*. Сім'я цього типу не тільки не може або не хоче усвідомити свої проблеми і працювати над їх вирішенням, вона ще не в змозі виконувати свої функції. І якщо скрута у такій сім'ї погіршується дуже швидко, вона стає *кризовою*.

Як же правильно визначити тип сім'ї? Що слід робити?

Перш за все, звернутися до своїх знань, свого досвіду. По-друге, треба *зібрати якомога більше інформації про цю родину*, враховуючи всі симптоми.

Симптом – це частка інформації, яка може мати діагностичне значення, щодо ситуації в сім'ї.

Збираючи інформацію, ми будемо отримувати як підтвердження, так і спростування ознак, за якими можна (або ні) віднести сім'ю до категорії проблемної.

Залежно від того, яка інформація для вас є більш ваговою, ви ухвалюватимете рішення з приводу визначення типу конкретної сім'ї.

II. Індивідуальна робота

Учасники отримують бланк «Значення отриманої інформації». Ведучий пропонує кожному учасникові самостійно прочитати надану в таблиці ліворуч інформацію щодо окремо взятої сім'ї і в колонці праворуч позначити оцінку типу сім'ї: «проблемна сім'я?», «проблемна сім'я», «сім'я групи ризику?», «сім'я групи ризику», «здорова сім'я?», «здорова сім'я».

Тривалість роботи – 10 хв.

На наступному етапі учасники зачитують надану інформацію, називають тип сім'ї і коментують свою оцінку.

По завершенні ведучий запитує:

- Чи легко було визначити тип сім'ї у кожному окремому випадку?
- Чого бракувало для ухвалення остаточного рішення з приводу визначення типу сім'ї у кожному конкретному випадку?
- Які можна зробити висновки?

Можливі висновки: для того, щоб мати повну уяву про сім'ю, не можна робити висновки на основі тільки частини інформації, одного симптому, треба шукати додаткові ознаки.

Далі ведучий пропонує учасникам об'єднати декілька симптомів і спробувати тепер дати визначення типу сім'ї.

Після презентації ведучий запитує:

Які висновки можна зробити після цього етапу роботи?

III. Коментар ведучого:

Пошук різних ознак, співвідношення отриманих фактів називається *сукупністю симптомів*, за допомогою яких можна робити певні висновки щодо типу сім'ї.

Сукупність симптомів – це пошук та аналіз різних ознак (частин інформації), за якими можна скласти більш детальну картину того, що відбувається.

знання фахівця + аналіз інформації (симптом А + симптом В + ...) =
= «Діагноз – тип сім'ї»

Треба пам'ятати: кількість симптомів може бути різною. Одному фахівцеві досить декількох, іншому потрібно набагато більше. Таким чином, «діагноз», який виставляється родині, є сукупністю ознак, яких, на думку спеціаліста, вже «набралося досить». Якщо спеціалісту ознак замало, він продовжує їх пошук, наприклад, відвідує сім'ю.

IV. Обговорення результатів вправи:

- Що вам дало виконання цієї вправи?

Роздатковий матеріал до вправи
«Визначення типу сім'ї»

«Значення отриманої інформації»*

<i>Інформація</i>	<i>Визначення типу сім'ї</i>
<i>Дитина 9-10 років утратила інтерес до навчання, перестала встигати у школі</i>	
<i>Щовечора в сім'ї чути крики та плач дитини</i>	
<i>Батько напідпитку йде додому з дитиною, несе з собою пляшку горілки</i>	
<i>Дитина підходить до вас на вулиці і каже, що вона голодна</i>	
<i>Діти 4-5 років граються на вулиці влітку, час 23.30</i>	

* За матеріалами учбово-методичних посібників: Визит в семью или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков, 2002; Азбука семьи или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н. Умарова. – Псков, 2004.

<i>Дитина на вулиці з захопленням кидає камінцями у дворову кішку</i>	
<i>Хлопчик азартно ловить голубів і збиткується з них</i>	
<i>Дитина приходить у школу з великою сумою грошей та пригощає однокласників у буфеті, купуючи їм усе, що забажається</i>	

Перший візит у сім'ю (1 год. 30 хв.)

Мета: опрацювати техніку первинного контакту з сім'єю. Створити алгоритм дій соціального працівника при першому візиті у сім'ю.

Основні поняття: психологічний захист.

Необхідне обладнання: стікери, маркери, опис ситуацій, аркуші А-1.

Хід проведення:

І. Вступне слово ведучого:

Отримавши у роботу випадок, зібравши якомога більше інформації, ми визначили тип сім'ї, з якою нам доведеться працювати. І, можливо, саме тепер настає час познайомитися з родиною ближче. Перший візит у сім'ю, в нашій системі планування роботи із сім'єю, ми розглядаємо як «наскрізний», тобто такий, необхідність у якому може виникнути протягом усієї роботи з сім'єю.

Що доцільно знати спеціалістові перш ніж переступити поріг помешкання сім'ї? Як правило, це важкий для сім'ї час, тож, можливо, вона перебуває у стані психологічного захисту, який може проявлятися по-різному.

Як формується психозахисний комплекс?

Уявіть собі, що до певного часу сім'я була звичайною, зі своїми сподіваннями, мріями, турботами. Раптом щось у житті родини змінилося, і деякий час вона ще робить спроби бути такою, як раніше. Але оточення стало помічати «зриви». Так чи інакше оточення дає зрозуміти: ви інші, ви не в змозі впоратися зі скрутою. Але визнати це сім'ї на першому етапі дуже складно. Тоді в поведінці членів сім'ї починають з'являтися і поступово домінувати ті форми поведінки, які ми характеризуємо психологічним захистом. З часом сім'я крок за кроком доходить усвідомлення «простого факту», що вона є проблемною або іншою. Цей етап, звичайно, дуже важкий для всієї родини. Члени сім'ї можуть постійно скаржитися, звинувачувати людей та обставини, виправдовувати певні епізоди свого життя (наприклад, при першому візиті спеціаліста у сім'ю). Вони, як правило, не в змозі узагальнити ці епізоди і вважають їх окремими фактами, не пов'язаними один з одним. Якщо спеціаліст погодиться з сім'єю, то не дасть їй можливості усвідомити, що з нею відбувається. Якщо почне пояснювати її «справжнє становище» – отримає ще сильнішу захисну реакцію, повернену вже на нього конкретно.

Що робити? Працювати далі, пам'ятаючи, що будь-яке втручання у справи сім'ї можливе тільки після того, як сім'я почне довіряти спеціалістові, коли погодиться з ним співпрацювати.

Коли, нарешті, сім'я усвідомлює складність своєї ситуації, змінюються її стосунки з оточенням, «тверезішають» її погляди на світ.

Далі. Сім'я вже багато разів стикалася з так званою «дружньою участю» безпосереднього оточення. І щоразу їй нагадували: з нею щось не так, вона стає іншою. Поступово захисна реакція слабшає. Члени сім'ї «звикають» до участі у своїй долі. Це важливий момент для сім'ї, тому що зниження чуттєвості і звикання до натяків збільшує можливість контакту, але в цілому знижують можливість впливу на сім'ю.

Усвідомлення прояви захисної реакції сім'ї допомагає спеціалістові збагнути мотиви поведінки членів родини, почуватися при спілкуванні природно і впевнено, застосовувати такі форми і методи роботи, які б дали змогу не тільки спеціалісту побачити результат взаємодії, але і сім'ї відчувти свою спроможність, вирішувати свої проблеми, навіть якщо хтось і надає допомогу.

З чого починається візит у сім'ю?

З налагодження контакту. Перший візит у сім'ю – дуже «тонкий» момент у роботі з нею. Від того, наскільки вдало він відбудеться, можливе подальше співробітництво з сім'єю.

II. Рольова гра «Візит у сім'ю»

Ведучий пропонує учасникам взяти участь у рольовій грі. Потрібно 7 осіб: 5 – «члени родини» – з одним ведучим виходять із кімнати для ознайомлення з ситуацією; 2 – «соціальні працівники» залишаються у групі. Кожну з груп ознайомлюють із ситуацією, яка буде розіграна, і надають інструкції:

Інструкція для «членів родини»: «члени родини» обирають собі ролі (можна зробити написи на стікерах і прикріпити їх до бейджів).

«Ви – члени родини, у якій виникла дуже серйозна проблема. Зараз до вас прийдуть соціальні працівники, але ви про це не знаєте. Ваше завдання: поводитися відповідно до ситуації і вашої ролі».

Інструкція для соціальних працівників: «Ви соціальні працівники, які вперше йдуть у сім'ю. Ви ознайомлені з ситуацією, яка там склалася. Можливо, у вас вже склалося уявлення про цю родину. Але зараз ви будете вперше спілкуватися з її членами. Ваше завдання: налагодити контакт із цією сім'єю».

Інструкція для спостерігачів: «Ваше завдання – уважно стежити за розвитком подій і фіксувати всі важливі, на ваш погляд, моменти».

Після того, як всі учасники ознайомляться з інструкцією, ведучий відповідає на запитання, якщо вони є, і дає 5 хвилин на підготовку.

На наступному етапі розігрується ситуація (див. роздатковий матеріал до вправи).

Тривалість роботи – 15 хв.

Обговорення ситуації:

(якщо дозволяє час, ведучий проводить обговорення за поданою схемою, а якщо час обмежений – у загальному колі).

Запитання для «членів родини»:

- Розкажіть, будь ласка, про ваші враження від участі в рольовій грі.
- Що відчували у ролі «батька» («матері», «старшого сина», «молодшого сина», «бабусі») – Бажано звернутися до кожного «члена родини».
- Яке враження залишилось у вас від спілкування з соціальними працівниками?
- Якщо б ви дійсно були на місці «батька» (або інших членів родини) чи погодились би ви на співпрацю з соціальною службою, зокрема, з тими працівниками, які відвідали вашу родину?

Можливі запитання для «соціальних працівників»:

- Розкажіть, будь ласка, про ваші враження від участі в рольовій грі.
- Яку мету ви ставили собі, коли готувалися до візиту у цю родину? Чи вдалося вам досягти своєї мети?
- З якими труднощами ви зіткнулися? В чому вони полягали? З чим були пов'язані?
- Чи задоволені ви результатом?

Можливі запитання для спостерігачів:

- Які враження залишились у вас від побаченого?

- Як ви гадаєте? Чи вдалося соціальним працівникам налагодити контакт із сім'єю?
- Що сприяло (або не сприяло) цьому?
- На що ви звернули увагу? Які моменти викликали у вас запитання?
- Що б ви зробили інакше?

III. Розробка алгоритму дій при першому візиті у сім'ю

Ведучий об'єднує учасників у групи по 5 осіб і дає завдання: враховуючи результати рольової гри, розробити алгоритм (послідовність дій) соціального працівника при першому візиті у сім'ю.

Тривалість роботи – 15 хв.

По завершенні, групи по черзі презентують результати своєї роботи.

Далі ведучий ознайомлює учасників з рекомендаціями щодо першого візиту у сім'ю з досвіду роботи регіонального центру «Дитині – свій дім».

IV. Обговорення результатів вправи

Що дало вам виконання цієї вправи?

До уваги ведучого!

Гра може проходити дуже емоційно або, навпаки, затягуватися. Необхідно бути готовим, у разі потреби, припинити гру, заспокоїти учасників. Після обговорення обставин слід провести «деролізацію» (стікери відчепити від бейджів...).

Роздатковий матеріал до вправи «Перший візит у сім'ю»

Хлопчик дванадцяти років живе 2 роки з батьком, мачухою та їхнім сином. Упродовж цього часу підліток так і не зміг адаптуватися до нової родини. Поводиться грубо, прогулює школу, краде.

У цю сім'ю його взяли «з вулиці», де він перебував декілька місяців після смерті матері, яка страждала алкоголізмом. 10 років тому вони з батьком розлучилися, мати стала пити, дитина була без догляду.

Батько взяв хлопчика у нову родину, коли той почав жебракувати, на вимогу бабусі (матері батька). Але його дружина й дитина не прийняли хлопця емоційно. Тоді батько вирішив віддати підлітка до дитячого будинку.

Бабуся має високий соціальний статус у місті і перебуває у конфлікті з родиною сина через позицію його нової дружини. Її (бабусі) позиція: «Залиште мене у спокої. Я ображена через соціальний поголос довкола цієї ситуації». Школа вважає, що це «справа сім'ї», тож дитина повинна, незважаючи на будь-які обставини, відвідувати школу і встигати з усіх предметів. Міліція, враховуючи проблеми хлопця і проблеми бабусі, пропонує віддати його до школи соціальної реабілітації (спецшколу).

Роздатковий матеріал до вправи «Перший візит у сім'ю»

Як налагоджувати контакт із родиною?

Завдання 1-го візиту: зняття страху й напруженості в родині

1. Представся, будь при цьому доброзичливим, спокійним і, якщо вийде, упевненим у собі. Не варто споконвічно «накручувати» себе.

2. «Соціальна бесіда»: якщо хвилюєшся, почувашся, що сам або родина не готові до змістовної частини діалогу, – не поспішай (іноді перший візит може цією фазою й завершитися). У цьому випадку домовся про час наступного візиту й розпрощайся.

3. Змістовна частина:

- Поясни, що гарного може одержати сім'я від спілкування з тобою. Родина може прийняти твої пояснення, а може – ні.

- Запитай, якої допомоги сім'я потребує й чи згодна вона співробітничати. Пам'ятай, відмова родини від співробітництва не є остаточною.
- Обов'язково перевір, як члени сім'ї тебе зрозуміли і як сприйняли.
- Довідайся, яким сім'я бачить ваше співробітництво.
- Оціни якість контакту з родиною.

4. Вислухай відповіді й прийми їх за основу вашого майбутнього діалогу. Запам'ятай, що відповіді сім'ї можуть тобі й не сподобатися, але вони повинні бути для тебе тим, на чому доведеться будувати діалог (налагоджувати стосунки).

Чого не варто робити під час першого візиту

Діалог

- Не зосереджуй особливу увагу на проблемах сім'ї, якщо вона не готова сама про їх говорити.
- Не говори, що правильно, а що неправильно, перш ніж довідаєшся думку родини із цього приводу.
- Не форсуй події: сім'я може виявитися неготовою й захищатиметься.

Невербальне поведження

Пам'ятай, що твоє невербальне поведження (або неготовність прийняти родину такою, якою вона є) може бути дуже помітним, і це ускладнить твою наступну роботу.

Практикант, будучи невідповідно підготовленим для першого візиту в асоціальну сім'ю, увійшовши до квартири, скривився й закрив ніс від запаху сечі, алкоголю та бруду, що панував у помешканні. Потім, під час розмови, злякавшись таргана на стіні, висловив припущення, що ця квартира гірше смітника: хто ж може так жити? На завершення візиту, ідучи, він витяг носову хустку, щоб узятися за ручку дверей. Природно, ні про який контакт не могло бути й мови. Цей практикант так і не зміг працювати в тій сім'ї, навіть змінивши своє поведження, тому що вона йому вже не довіряла.

Треба заради справедливості зазначити, що цей випадок мав продовження, хоча й нетривале. Сім'я сама прийшла до практиканта, він запропонував відвідувачам сісти, попередньо пославши пластиковий пакет на стілець (!)

По материалам учебно-методических пособий: Визит в семью или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков, 2002; Азбука семьи или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н. Умарова. – Псков, 2004.

Сесія третя
Інформаційне повідомлення
«Дослідження функціонування сім'ї» (15 хв.)

Дослідження функціонування сім'ї – наступний етап створення системи роботи спеціаліста із сім'єю. Це – інструментарій для проведення загального дослідження родини, який допомагає спеціалістові уникнути «застрявання» під час візиту або при подальшому аналізі випадку. Він охоплює:^{*}

- **Гомеостаз** (від *гомео... і ...стаз – відносна сталість властивостей*): сім'я підтримує незмінність, урівноваженість сімейної системи. Для будь-якої стабільної функціональної системи характерна стереотипна поведінка, яка підтримує гомеостаз. При змінах відбувається вихід з рівноваги, що може супроводжуватися стресом.
- **Правила та норми** – неписані правила, які стосуються прав та обов'язків, поведінки членів родини. При порушенні цих правил виникає стрес, напружені стосунки.
- **Гнучкість** – характеризується тим, наскільки сім'я спроможна приймати зміни. Гнучка сім'я добре приймає зміни, у ригідній сім'ї зміни супроводжуються стресом (наприклад, втрата роботи);
- **Динаміку** – характеризується тим, як члени сім'ї щоденно спілкуються між собою.

Дослідження динаміки сім'ї містить:

- **Зовнішні кордони сім'ї** – стосунки сім'ї з оточенням (друзі, родичі і т.п.).
- **Внутрішні кордони сім'ї** – підсистеми сім'ї й особливості їх функціонування (наприклад, батько – син, діти між собою, батько – мати, чоловік – дружина).
- **Структуру влади у сім'ї** – у кого в руках влада у сім'ї? Особливості влади (відкрита – прихована).
- **Емоційність сім'ї** – яка емоційна шкала сім'ї? Як виявляються емоції у сім'ї (відверто – приховано).
- **Цінності і переконання сім'ї** – які цінності сім'ї? Які переконання вона поділяє?
- **Ролі в сім'ї** – які ролі в сім'ї є і хто які виконує (наприклад, захисник, авторитет, миротворець, мала дитина).
- **Стиль спілкування у сім'ї** – відкритість сім'ї. Як відбувається спілкування в сім'ї?
- **Сильні сторони сім'ї** – які сильні сторони має сім'я? Хто є їх носієм?

«Дослідження функціонування сім'ї – це, з одного боку, обов'язковий, рутинний процес, необхідний для роботи над випадком, з другого – це процес дослідження, відкриття, який потрібно любити та поважати»^{**}.

^{*} За матеріалами учбово-методичних посібників: Візит в семью или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков, 2002; Азбука семьи или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н. Умарова. – Псков, 2004.

^{**} О.Кочубей – консультант, тренер, супервізор, автор навчального посібника: Азбука сім'ї, або практика роботи з сім'ями. – Псков, 2004.

**Ілюстративний матеріал до інформаційного повідомлення
«Дослідження функціонування сім'ї»**

Навчання сімей навичок формулювання цілей (25 хв.)

Мета: опанувати один із способів навчання сімей говорити «мовою цілей».

Основні поняття: проблема, мета.

Необхідне обладнання: роздаткові матеріали.

Хід проведення:

I. Робота в групах.

Ведучий об'єднує учасників у 4 групи і роздає опис випадку.

Потім ведучий пропонує визначити проблеми, які висвітлює даний випадок.

Тривалість роботи – 5 хв.

Далі групи, по черзі, називають проблеми, а ведучий записує їх на плакаті ліворуч, а потім пропонує переформулювати проблеми в мету, наприклад:

Проблема	Мета
У неї надмірна вага	Їй потрібно схуднути

Мета – ідеальне уявне передбачення результату діяльності. Як безпосередній мотив, мета спрямовує і регулює людську діяльність

Тривалість роботи – 5 хв.

II. Коментар до матеріалів із досвіду роботи регіонального центру «Дитині – свій дім».

На наступному етапі ведучий пропонує матеріал з досвіду регіонального центру «Дитині – свій дім» ; якщо дозволяє час, опрацьовує його на конкретних прикладах.

III. Обговорення результатів вправи:

Чому важливо формулювати цілі роботи?

**Роздатковий матеріал до вправи
«Навчання сімей навичок формулювання цілей»**

Випадок 1

У сім'ї з дитиною-інвалідом, за якою доглядала мати, батько ніколи не відчував додаткового клопоту, пов'язаного з такою дитиною. Їхні стосунки розвивалися нормально.

Випадок 2

Несподівано помирає мати. Батько з горя, яке звалилось на нього та через несподівані труднощі, починає пити. Рідні розуміють, що батько не може самостійно впоратися із ситуацією. Вони звернулися по допомогу до соціальної служби.

**Роздатковий матеріал до вправи
«Навчання сімей навичок формулювання цілей»**

Ця вправа сприяє відпрацюванню навичок у сімей складати пріоритети цілей у своєму житті. Часто це складне завдання для сім'ї, тому доцільно виконувати його спільно з соціальним працівником.

Наприклад, соціальний працівник дає членам сім'ї таке завдання:

Напишіть перелік справ, які ви маєте намір виконувати, перелік того, що ви хочете змінити, чого досягти, і розподіліть їх у відповідні колонки:

1 місяць	6 місяців	1 рік	3-5 роки

Складіть для кожної колонки пріоритети цілей (потреб)

*
*
*

Після цього соціальний працівник обговорює записані дані, уточнюючи, корегуючи їх, але не даючи оцінку цілям (потребам) сім'ї, якщо та про це не просить. Це – процес сім'ї, і не варто відразу його ламати.*

**Роздатковий матеріал до вправи
«Навчання сімей навичок формулювання цілей»**

Декілька питань собі**

Як ми говорили раніше, у процесі роботи з цілями та проблемами слід проводити самоаналіз, аби зрозуміти, що відбувається і на якій стадії роботи з сім'єю перебуває соціальний працівник:

* А.Кочубей, Н.Умарова: Визит в семью или практическая работа с семьями. – Псков, 2004.

** А.Кочубей, Н.Умарова: Азбука сеибы или практика работы с семьями. – Псков, 2002.

- У чому полягає моя мета втручання в сім'ю?
- У чому полягає мета сім'ї?
- Які я бачу відмінності?
- Яким чином мої пропозиції можуть допомогти сім'ї здійснити бажані для неї зміни?
- Який ризик для мене / для сім'ї існує в моїй стратегії втручання?
- Яких результатів я хочу досягти?
- Яких результатів чекає сім'я?

Сесія четверта

Моделююча вправа «Факти чи думки» (30 хв.)

Мета: актуалізувати важливість уміння розрізняти факти та їх інтерпретацію в роботі з сім'єю.

Хід проведення:

1. Троє учасників показують невеличку сценку. Перед її початком ведучий ставить завдання перед рештою учасників записати все, що вони бачать.

Наприклад:

Учасники показують: хлопець і дівчина, або дві дівчини вийшли на прогулянку. Хлопець вдягнений у джинси; він говорить по мобільному телефону...

2. На наступному етапі учасники, по черзі, називають те, що вони бачили. Ведучий записує їх враження на плакаті.

По закінченні ведучий запитує: що з записаного є фактом, а що – думкою? Помічає факти маркером зеленого, а думки (ставлення) – червоного кольору.

3. На наступному етапі ведучий пропонує учасникам прокоментувати результати, висновки, пов'язуючи їх із соціальною роботою з сім'ями;

Можливі висновки:

В житті ми дуже часто, фіксуючи і факти й думки, у своїй свідомості залишаємо лише думки, а про факти забуваємо.

Коли ми розповідаємо про те, що бачили, то свої думки ми видаємо за факти, говорячи: «Я знаю, що...», замість того, щоб сказати: «На мою думку...».

Якщо ми переносимо подібну ситуацію на соціальну роботу з сім'єю, то, забуваючи про факти, можемо неправильно оцінити ситуацію, і це вплине, відповідно, на визначення мети планування роботи з сім'єю.

Формулювання індикаторів* (1 година 30 хв.)

Мета: ознайомити учасників із поняттям «індикатор». На прикладі показати взаємозв'язок між фактами, які мають місце в житті сім'ї і постановкою мети роботи з сім'єю.

Основні поняття: індикатор.

* Семінар «Соціальна роботи з кризовими сім'ями в умовах територіальної громади» 13-15 грудня 2005 р., м. Київ. Тренери: О.Кочубей, Н.Умарова.

Необхідне обладнання: роздатковий матеріал.

Хід проведення:

I. Вступне слово ведучого

Фахівець, який приступає до роботи з сім'єю, плануючи до неї свій візит, завжди має відповіді на запитання: «А навіщо я йду у цю сім'ю?» З одного боку, дуже просте і банальне запитання, але, з іншого, відповідь на нього визначає вміння грамотно сформулювати цілі. Якщо, наприклад, спеціаліст іде «налагодити конструктивні взаємини», то його поведінка і слова це відобразатимуть. Якщо мета відвідування сім'ї – довідатися, чому дитина не відвідує школу, то запитання будуть інші. Ми вважаємо, що кожний фахівець перш ніж піти у сім'ю, повинен сформулювати **індикатори**, які необхідно відстежити при відвідуванні родини й пов'язати їх із метою відвідування родини.

Індикатор – це:

- причина, заради якої ми йдемо у родину;
- об'єкти спостереження у родині;
- опис, характеристика стану сім'ї у певний момент. На підставі чого ми плануємо мету роботи з даною сім'єю

II. Визначення та формулювання індикаторів

Ведучий об'єднує учасників у малі групи по 5-6 осіб. Всі учасники отримають ситуацію.

На першому етапі роботи учасникам (індивідуально) слід ознайомитися з ситуацією та відповіді на запитання, занотувавши їх у своїх зошитах:

- 1) Навіщо я йду у сім'ю?
- 2) Що я бачу?
- 3) Моя гіпотеза?
- 4) Як я реагуватиму?
- 5) Як я сформулюю мету своєї роботи з сім'єю (короткочасну, довготривалу)?
- 6) Тип сім'ї.

Тривалість роботи – 10 хв.

На другому етапі роботи учасники в групі обговорюють свої відповіді на запитання і доходять групової думки щодо запропонованих питань.

Тривалість роботи – 10 хв.

Далі, на третьому етапі, відбувається обговорення ситуації:

Кожна група по черзі озвучує свої відповіді на запитання щодо ситуації.

До уваги ведучого! Дуже важливо стежити за тим, щоб відповіді на кожне запитання були чіткі конкретні. В разі необхідності, ще раз повернути учасників до ситуації, наголосити на тому, що нас цікавлять конкретні факти, а не думки!

Після обговорення ведучий запитує:

- Які висновки ви можете зробити щодо своєї роботи з цією ситуацією?
- Що заважало вам бачити конкретні факти? Чому?

Можливі висновки: дуже важливо, вивчаючи сім'ю, не пропустити симптомів (певних сигналів), бути об'єктивним, не домислювати обставини, а бачити тільки те, що є насправді.

III. Коментар ведучого.

Кожний індикатор має складові – те на що я, як фахівець соціальної роботи, звертатиму увагу, відвідуючи сім'ю. Ці складові визначає сам фахівець. Він перевірятиме

те, що для нього важливе, і побачить те, що зуміє побачити. Тому треба дуже відповідально підійти до формулювання кожного індикатора і визначення його складових (такими складовими можуть бути умови повноцінного розвитку дитини Бартальса і Гейнера). Індикатор перевіряється певними діями, які виконує родина.

IV. Індивідуальна робота.

Далі ведучий пропонує учасникам опрацювати два індикатори. По завершенні учасники за бажанням коментують свої відповіді.

Тривалість роботи – 5 хв.

V. Обговорення результатів вправи.

Що може допомогти спеціалістові у правильному визначенні та формуванні індикаторів? Чому при плануванні роботи з сім'єю треба формулювати індикатори?

Роздатковий матеріал до вправи «Формулювання індикаторів»

Мати – вихованка дитячого будинку, живе окремо від своєї матері. Старшу доньку у неї відібрали відразу після народження, тому що не було де жити. Народилася друга дитина, з якою жінка повинна була б уже впоратися. Молода жінка належить до категорії матерів-одиначок, у неї немає прибутку. Мешкає у сільській місцевості, до найближчої крамниці 4-5 кілометрів. Представник місцевої влади впевнений, що й цю дитину треба у матері відібрати, тому що мати не зуміє її виростити.

У будинку в матері є дві кімнати й кухня. Із меблів у великій кімнаті тільки стіл і стільці, в маленькій – материне ліжко, де вони сплять разом із малюком. На кухні є плита. На столі стоїть молоко, яке мати принесла з ферми. На тілі дитини є сліди укусів бліх. Мати вважає, що в дитини алергія. Дитячого одягу бракує. Дитина народилася передчасно, її вік – один місяць. Коло спілкування у матері відсутнє.

Роздатковий матеріал до вправи «Формулювання індикаторів»

Індикатор «*Безпека дитини у сім'ї*»

Показники (з чого складається індикатор)	Є/немає	Сім'я впорається сама	Сім'я потребує допомоги
<i>Їжа</i>			
<i>Фізичне здоров'я</i>			
<i>Спілкування з дорослими</i>			
<i>Наявність свого місця</i>			
<i>Наявність матері, коли дитина її потребує</i>			
<i>Денний ритм дитини</i>			
<i>Інші показники</i>			

Індикатор «Захищеність дитини у сім'ї»

Показники (з чого складається індикатор)	Є/немає	Сім'я впорасться сама	Сім'я потребує допомоги
Наявність домівки			
Прибутки батьків			
Роль батьків у сім'ї			
Соціальне оточення дитини			
Фізична захищеність дитини			

Підсумки роботи другого дня (30 хв.)

Ведучий звертається до групи із запитанням «Як (або за рахунок чого) сьогоднішній день наблизив ваші очікування до здійснення?».

Третій день

Сесія перша

Рефлексія роботи другого дня (30 хв.)

Мета: актуалізувати і закріпити знання щодо роботи над випадком створення моделі роботи з сім'єю.

Хід проведення:

Ведучий об'єднує учасників у групи за ознакою спільної території і пропонує завдання:

- пригадати основні поняття, які розглядалися на семінарі протягом двох днів, визначити, в чому полягає їх значення для роботи з сім'ями.
- визначити, які принципи роботи з сім'ями, відпрацьовані на початку другого дня, ви хотіли б уточнити, змінити? Як саме?

Тривалість роботи – 10 хв.

По завершенні, групи називають основні поняття та коментують їх значення, (ведучий записує на плакаті «Основні поняття») потім коментують зміни до формулювань принципів.

Обговорення результатів вправи:

Яке значення мала для вас дана робота?

Визначення ключової проблеми сім'ї (60 хв.)

Мета: розглянути підходи до визначення ключової проблеми сім'ї.

Основні поняття: ключова проблема.

Необхідне обладнання: роздатковий матеріал.

Хід проведення:

I. Вступне слово ведучого:

Термін «ключова проблема» є робочим для фахівців соціальної служби.

Ключова проблема визначає головну тему, з якою треба працювати

Визначення ключової проблеми допомагає у випадках безперервного потоку інформації, який іде від сім'ї. Треба пам'ятати, що багато проблем втрачають актуальність при вирішенні ключової. Далі ведучий наводить приклад, супроводжуючи свою розповідь малюнком.

II. Виявлення ключової проблеми

На початку ведучий ознайомлює учасників з основними вміннями, задля виявлення ключової проблеми з досвіду роботи регіонального центру «Дитині – свій дім» (додаток 2).

Далі ведучий об'єднує учасників у групи по 5-6 осіб, роздає опис випадку і дає завдання: виявити ключову проблему в ситуації, що пропонується (додаток 3) і прокоментувати своє рішення

Тривалість роботи – 15 хв.

На наступному етапі групи по черзі висловлюють свої думки щодо ключової проблеми.

III. Обговорення результатів вправи:

- 1) На що потрібно звертати увагу при визначенні ключової проблеми?
- 2) Якими вміннями, з вашої точки зору, повинен володіти соціальний працівник, аби правильно виявити ключову проблему сім'ї?

Роздатковий матеріал до вправи «Визначення ключової проблеми сім'ї»

Випадок із практики

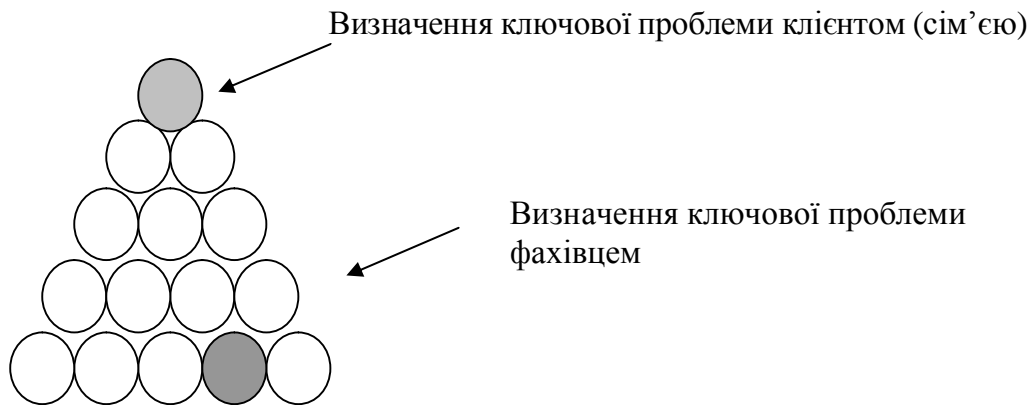
У соціальну службу звернулася вчителька із проханням допомогти їй у роботі з родиною. З її слів, це «абсолютно нормальна родина», але хлопчик став пропускати уроки. Потім вона зустріла тренера дитини, який сказав, що той кинув спортивну секцію. Учителька зверталася по допомогу до батьків; батько активно зайнявся вирішенням цієї проблеми, але, на жаль, становище не покращилося. Хлопчик став дуже нервовим. Прийшов до школи із синцем. Учителька припустила, що він зв'язався з поганою компанією. Що ж насправді трапилося з сім'єю?

Розглянемо ситуацію в сім'ї детальніше:

- Родина випаде із соціальних відносин: батько втратив роботу. Матеріальне становище сім'ї погіршилося. Синові довелося відмовитися від відвідування спортивної секції й басейну у зв'язку з тим, що нічим стало платити.
- Обмежуються контакти сім'ї. Батьки не дозволяють запрошувати в гості однокласників, перестають самі ходити на різні заходи у зв'язку з фінансовими труднощами. З'являється обмеження для всієї сім'ї, тобто вона ізолює себе від зовнішнього світу. Якщо такої межі не буде, то все нагадуватиме про власну безперспективність.
- Після того, як з'явилося обмеження, сім'я починає «варитися у власному соку». Проблема нікуди не ділася, але всі сили спрямовані на те, щоб її «витиснути». У цьому випадку «знайшовся» логічний наслідок: батько став уживати алкоголь. Це був шок для всіх членів сім'ї, тому що основну функцію виконував саме він.
- На зовнішньому рівні в родині панує хаос, нічого не планується, немає ніякої структури. Дитина, яка живе в цьому середовищі, стає образом і подобою цього середовища, є індикатором стану цієї сім'ї. Якщо син (або донька) не адаптується в цьому середовищі, він не зможе «вижити».
- Після цього хлопчик почав погано поводитися в школі, тому що в його свідомості домінантою застрягли думки про хаос, хаос власної родини.

- Становище погіршується тим, що на той момент сім'я не відчувала своєї проблеми. Тому що добре себе захистила від неї, обвинувативши всіх інших у власних труднощах. На емоційному рівні родина стала компенсувати свої тривоги за рахунок дитини: тато почав активно стежити за навчанням хлопчика, жорстоко караючи його.

У цьому випадку проблеми в школі були наслідком, а не причиною. Ключова проблема полягала в тім, що батько залишився без роботи.

***Роздатковий матеріал до вправи
«Визначення ключової проблеми сім'ї»***

«Ключова проблема» визначає «головну тему», з якою потрібно працювати. Ключові проблеми визначаються на підставі наявної інформації.

Для виявлення ключової проблеми соціальний працівник має володіти **такими вміннями:**

1. Визначати причину й наслідок.
2. Відокремлювати інформацію від емоцій (деякі «факти» є емоційно насиченими, але малозначними).
3. Бачити інформацію з різних точок зору (наприклад, сусідів, родини, соціального працівника, учителя й т.д.).
4. Бачити й аналізувати сім'ю як функціональну систему зі стабільними взаєминами.

При виявленні ключової проблеми необхідно звертати увагу на:

1. Сім'ї, де батьки страждають алкоголізмом. Алкоголь постає на перше місце в житті родини, дитина відчуває свою непотрібність, але тому що вона любить своїх батьків, те ця двоїстість ставлення до них породжує комплекс вини і страху, яких вона може позбутися через девіантне або делінквентне поведіння.
2. Сім'ї, де батьки безробітні. Батьки стурбовані власною тривогою за своє існування або, позбуваючись її, уже втрачають усякий сенс що-небудь робити, і тепер вони пасивні, не здатні виявляти любов, увагу до своїх дітей. Дітям здається, що вони покинуті, що в їхньому житті теж немає виходу.
3. Сім'ї, які розпадаються. Найчастіше дитина є засобом, з допомогою якого з'ясовуються взаємини між чоловіком та жінкою. Батько й мати не хочуть відповідати за свої дії й намагаються довести, що їхня «половина» погана. Дитина постає тут засобом маніпуляції. Наслідки – дитячі неврози й погане поведіння.
4. Неповні сім'ї. Діти без батьків гірше адаптовані до життя. У свідомості дитини порушена (зіпсована) роль батька чи матері, і в майбутньому, при спробі створити

свою сім'ю, вона не знатиме, як правильно будувати взаємини з партнером. Наслідки – розлучення, кризи в дітей.

5. Сім'я, де батьки – інваліди. Безвихідність із почуттям провини в батьків породжує почуття провини в дітей.

Роздатковий матеріал до справи «Визначення ключової проблеми сім'ї»

Випадок із практики

У родині А. батьки, маючи єдину дочку Аню, уже з 6-літнього віку стали намагатися зробити з неї генія, улаштувавши її на бальні танці, в гурток шахів і записавши до музичної школи, хоча в дівчинки спостерігалися посередні здібності, про що сказав батькам учитель музики через рік. Він же їй порадив звільнити дитину від занять у гартках, вибравши щось одне, аби не перевантажувати її у школі.

Батьки не сприйняли всерйоз пораду педагога. Аня була постійно зайнята. Також вона повинна була вчитися тільки на «відмінно». Батьки були строгі до дівчинки, постійно стежили за тим, щоб у дитини не було вільного часу, вимагали, щоб вона була «кращою за всіх».

В Ані не було друзів, на свої дні народження вона не могла запрошувати однокласників. Дівчинка не брала участі у шкільних заходах, її заняття віднімали весь вільний час, але вона була слухняною дитиною.

Зустрівши юнака, що сприйняв близько до серця її долю, Аня зрозуміла, що вперше знайшла друга, який розуміє її. Так прийшло перше почуття, а потім і перша близькість. Батьки нічого не підозрювали, будуючи далекоюсяжні плани на майбутнє дочки. Ганна чекала дитину, з жахом уявляючи собі розмову з батьками. Після чергового медогляду в школі лікар змушений був запросити батьків дівчинки на бесіду.

Сесія друга

Визначення і погодження цілей сім'ї та соціального працівника (1 год. 30 хв.)

Мета: навчити учасників семінару визначати мету роботи з сім'єю та погоджувати її з метою сім'ї.

Основні поняття: ціль, погодження цілей.

Необхідне обладнання: 4 аркуші паперу А-1; маркери, роздатковий матеріал.

Хід проведення:

I. Вступне слово ведучого:

У створенні системи роботи з сім'ями дуже важливу роль відіграє визначення мети втручання соціального працівника в сім'ю, але у сім'ї є власні цілі, навіть якщо на початку вони мають форму проблем. Тому дуже важливим є погодження цілей сім'ї та соціального працівника.

II. Погодження цілей.

На початку ведучий дає визначення:

Погодження цілей – це процес коли цілі, які були сформульовані сім'єю та соціальним працівником, порівнюються та на основі цього порівняння виділяються **загальні складові**.

Як свідчить дане визначення, важливим елементом цього процесу є участь у ньому

сім'ї. Якщо цього не буде, то сім'я, скоріше за все, не співпрацюватиме з соціальним працівником.

Далі ведучий звертає увагу на важливість залучення сім'ї і пропонує декілька визначень методу емпайермент.

Після цього він ознайомлює учасників із вимогами до формулювання цілей й завдань.

III. Робота з випадком

Ведучий об'єднує учасників у 4 малі групи і передає для розгляду дві ситуації (групам 1 і 3 – ситуацію 1; групам 2, 4 – ситуацію 2) і дає завдання:

1. Визначити проблему сім'ї.
2. Переформулювати проблему в ціль.
3. Визначити ціль соціального працівника.
4. Погодити загальну ціль. Сформулювати загальну ціль з урахуванням вимог.

Тривалість роботи – 15 хв.

На наступному етапі ведучий пропонує групам помінятися плакатами: 1-ій із 3-ою; 2-ій із 4-ою і дає наступне завдання:

- Прокоментувати: наскільки загальна (погоджена) ціль відповідає інтересам сім'ї?
- Співвіднести формулювання загальної цілі з вимогами до їх формулювання. Зробити резюме.

Тривалість роботи – 10 хв.

Після завершення даного етапу роботи групи презентують результати роботи.

IV. Обговорення результатів справи:

Які знання, вміння ви отримали, виконуючи завдання?

Які висновки можна зробити, оцінюючи результати проведеної роботи?

Роздатковий матеріал до справи «Визначення і погодження цілей сім'ї та соціального працівника»

Наділення повноваженнями /емпавермент (від англ. empowerment), визначення соціологів.*

Гутієрез, 1990: *«Практика наділення повноваженнями відрізняється від багатьох інших видів соціальної роботи тим, що її метою є не розв'язання проблем або адаптація, а підвищення реальної влади клієнта у співтоваристві таким чином, що він/вона сам/сама зможе вжити заходів або виконати дії, спрямовані на зміну або запобігання проблемам, з якими він/вона стикаються».*

Аліса Соломон, 1976: *«Процес, за допомогою якого соціальний працівник повертає клієнта до дій, спрямованих на послаблення відчуття безпорадності, сформованого внаслідок негативної оцінки людини, що базується на його/її приналежності до стигматизованої групи. Припускає з'ясування бар'єрів для отримання повноважень, якими часто можуть бути негативна самооцінка клієнтів, відчуття безпорадності, фатальності, що посилюється через необхідність боротися з недружнім середовищем і часто набуті внаслідок спілкування з вищими організаціями і/або членами суспільства. Безпосереднім соціальним бар'єром є відсутність представництва людей із уразливих груп/людей з особливими потребами в органах, що ухвалюють рішення».*

Влада, повноваження, які отримує клієнт у результаті емпайермента, – це здатність

* Новини ВІЧ/СПІД. Бюлетень міжнародного альянса по ВІЧ/СПІД в Україні. Випуск 2 (14), 2005.

не тільки нав'язувати свою волю у разі потреби і всупереч волі інших сторін, але також і встановлювати умови, сприятливі для діалогу (охоплюючи домовленості про правила та оперування нормами законодавства) в ім'я досягнення цілей і задоволення інтересів обох сторін (Вард і Мюллендер, 1991).

Роздатковий матеріал до справи «Визначення і погодження цілей сім'ї та соціального працівника»

Вимоги до формулювання цілей*

Цілі мають бути реалістичними.

Цілі мають відповідати можливостям клієнта.

Цілі мають бути досяжними для клієнта (сім'ї).

Цілі мають враховувати соціальне оточення клієнта (сім'ї).

Цілі мають відповідати функціям і можливостям служби.

Цілі мають відповідати потребам клієнта (сім'ї).

Клієнт (сім'я) мають розуміти і акцептувати (сприймати) цілі;

Цілі мають бути чіткими і вимірюватися конкретними показниками.

Роздатковий матеріал до справи «Визначення і погодження цілей роботи з сім'єю»**

Ситуація 1

Визначення мети випадку

Сім'я. Мати і батько не працюють більше 2-х років і вже залишили спроби знайти який-небудь дохід. У сина виникли проблеми в школі, він почав різко відрізнитися від однокласників, перестав відвідувати класні заходи, на які необхідно здавати гроші, та шкільні дискотеки, тематичні вечори тому, що йому було нічого надіти.

Ситуація 2

Підліток пішов із сім'ї до своєї бабусі, яка мешкає у цьому місті.

Проблема полягала в тому, що хлопчикові хотілося проводити необмежений час із друзями. Він часто приходив додому після опівночі, чим викликав обурення батьків, що категорично забороняли з'являтися удома після 23-00.

У бабусі він користувався необмеженою свободою. Її метою було привернути внука до себе, оскільки вона не любила невістку і хотіла підкреслити її неспроможність у вихованні дитини.

Підліток став маніпулювати батьками та бабусею, проводити час у поганій компанії, що привело його до правопорушення і виклику до кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

Міліція долучила до цього випадку соціального працівника.

* А.Кочубей, Н.Умарова: *Азбука сеиби или практика работы с семьями.* – Псков, 2002.

** А.Кочубей, Н.Умарова: *Азбука сеиби или практика работы с семьями.* – Псков, 2002.

Сесія третя

Соціальна сітка сім'ї (45 хв.)

Мета: розглянути поняття «оточення» та закономірність поведінки у ньому сім'ї; показати механізм вивчення оточення, яке здійснює вплив на сім'ю та знайти те, що допомагає в роботі з сім'єю.

Основні поняття: оточення, соціальна сітка.

Необхідне обладнання: роздатковий матеріал.

Хід проведення:

I. Вступне слово ведучого:

Кожна сім'я живе в оточенні, яке впливає на її життя, у свою чергу, вона також здійснює вплив на нього. Такий взаємний вплив – природний процес.

Знання про те, **як** здійснюється цей процес взаємного впливу (тобто закономірності) також може принести користь у роботі з сім'ями, розширити можливості соціальної служби, запобігти дублюванню в роботі соціальних інститутів, що мають працювати з сім'єю.

II. Коментар до поняття «оточення».

Коментар супроводжує схема. (Див. малюнок):

- Поняття «оточення» охоплює дві складові: фізичну та соціальну. Наше завдання – плануючи роботу з сім'єю, вивчити їх.
- Спрямованість соціального оточення може бути:
 - а) позитивною – таке оточення здійснює позитивний вплив на соціальну адаптацію сім'ї;
 - б) негативною – таке оточення здійснює на сім'ю, або окремих його членів деструктивний вплив;
 - в) нейтральною – не здійснює ніякого впливу на соціальну адаптацію сім'ї.
- Позитивне соціальне оточення у практиці соціальної допомоги сім'ям називають **соціальною сіткою**. Відсутність соціальної сітки, як правило, робить сім'ю неспроможною самостійно вирішувати свої проблеми.

Соціальна сітка – група людей (або системи), що впливають на соціальну адаптацію сім'ї. Ці системи можуть бути **формальними** або **природними**.

Формальні – різноманітні служби, структури, установи, які безпосередньо чи опосередковано включені до життєдіяльності сім'ї.

Природні – друзі, родичі, неформальні групи.

III. Робота з випадком. Складання соціальної сітки. (тривалість – 20 хв.)

Ведучий об'єднує учасників у пари і дає завдання:

Перший етап – ознайомитися зі змістом випадку (додаток 5 «Безнадійні сім'ї») і

виписати всі елементи соціального середовища даної сім'ї.

Другий етап – класифікувати всі визначені елементи залежно від спрямованості впливу, записати у 3 колонки:

«+» «-» «+-»

Третій етап – визначити, які з «позитивних» елементів є формальними, а які природними – всі вони і є ресурсом використання для соціальних працівників у роботі з сім'ями.

Потім учасники визначають:

Четвертий етап – яких видів підтримки потребує сім'я і які з формальних або природних систем можуть їх надати.

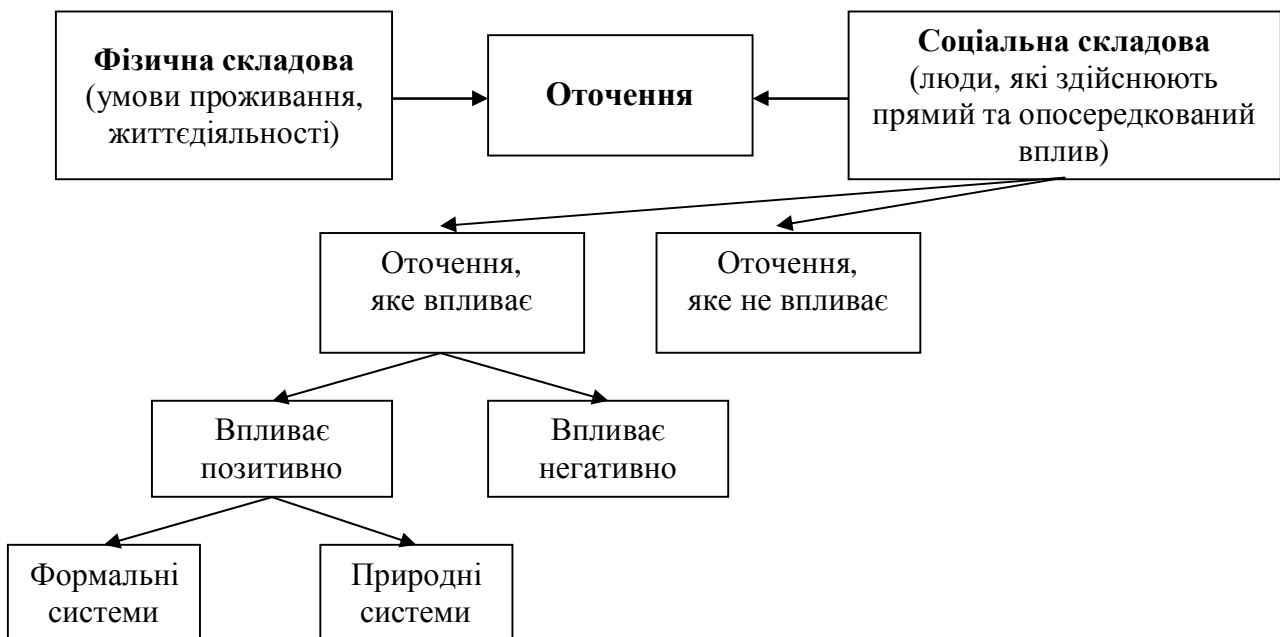
До уваги ведучого:

Презентацію результатів бажано робити після виконання завдання кожного етапу.

IV. Обговорення результатів вправи:

- яке значення для планування роботи з сім'єю має соціальна сітка?

Ілюстративний матеріал до вправи «Соціальна сітка сім'ї»

Роздатковий матеріал до вправи «Соціальна сітка сім'ї»

Середовище, що оточує сім'ю

Кожна сім'я живе в середовищі, що впливає на її життя. І в той же час родина своїм стилем життя сама впливає на середовище, у якому живе. Такий взаємний вплив – це природний процес. Вивчаючи закономірності цього процесу, можна (і потрібно!) знайти те, що допомогло б нам у роботі з родиною. У даному розділі ми більш докладно розглянемо поняття середовища й закономірності поведінки родини в ньому. Це допоможе нам вивести принципи практичної роботи з сім'єю.

У поняття середовища входять різні складові, вивчення яких й є нашим завданням.

Навколишнє середовище родини можна умовно розділити на фізичне та соціальне.

Фізичне середовище – це умови проживання, наявність або відсутність необхідних фізичних умов (особливості місцевості, житлових умов, близькість або віддаленість соціально-побутових, навчальних і виховних установ, можливості транспорту, наявність безпечних і впорядкованих ігрових майданчиків тощо).

Соціальне середовище – це людське оточення сім'ї. Нас у першу чергу цікавить саме соціальне середовище родини, тому що ми вважаємо її ключовою з погляду надання психосоціальної допомоги, а також можливостей і перспектив роботи з родиною. У соціальному середовищі, що оточує сім'ю, можна виділити тих людей і групи, які справляють на неї прямий або непрямий вплив. Тобто із практичної точки зору соціальне середовище ділиться на дві (точніше, три) категорії:

Вплив на родину може мати різну **спрямованість**. Тобто ми, у свою чергу, можемо розділити його на **позитивний і негативний**. У підсумку ми одержимо таку класифікацію соціального оточення родини:

- Позитивний вплив на родину.
- Негативний вплив на родину.
- Відсутність впливу на родину.

Враховуючи спрямований на сім'ю вплив, ми одержуємо **спрямованість соціального оточення**, що є важливим з погляду практичної роботи з родиною.

Роздатковий матеріал до вправи «Соціальна сітка сім'ї»

Спрямованість соціального оточення

Позитивне соціальне оточення – соціальна сітка підтримки – впливає на соціальну адаптацію сім'ї.

Нейтральне соціальне оточення не робить ніякого впливу на соціальну адаптацію родини.

Негативне соціальне оточення робить на родину або на окремих її членів деструктивний вплив (наркотики, алкоголь, угруповання).

Позитивне соціальне оточення – соціальна сітка

Позитивне соціальне оточення ми називаємо **соціальною сіткою**. Термін цей не новий і широко використовується в середовищі фахівців, що займаються наданням допомоги родинам. Описуючи соціальну сітку сім'ї, ми використовуємо певні конкретні елементи. Це допомагає нам говорити однією мовою і швидко знаходити взаєморозуміння між членами нашої команди. Нижче ми пропонуємо вам ознайомитися із цими елементами. Вони є описовими термінами й характеризують як структуру, так і функціонування соціальної сітки конкретної родини дозволяє нам краще зрозуміти, як планувати роботу, які методи впровадження будуть ефективними. Структура соціальної сітки показує, хто до неї входить. Тут ми описуємо організації, вагомні групи людей. На наступному етапі ми визначаємо **обсяг соціальної сітки, або скільки людей /організацій** входить у соціальну сітку.

Зрозуміло, що кількість (обсяг соціальної сітки) ще не є діагностичною ознакою (якщо мало – виходить, погано). Це тільки один із багатьох критеріїв, що оцінюється сукупно з іншими. І не слід забувати поцікавитися в сім'ї, що вона сама із цього приводу думає. Якщо для родини це є значним чинником у її проблемному функціонуванні, то цьому варто приділити належну увагу.

Соціальна сітка системи підтримки сім'ї

Групи людей, або системи, що роблять вплив на родину, можуть бути як формальними, так і природними.

Формальні системи підтримки. Це різні служби і структури, покликані надавати допомогу родині, а також установи, прямо чи побічно залучені до життєдіяльності сім'ї (школа, д/сад і т.д.).

Природні системи підтримки. Це друзі, сусіди, родичі тощо.

Формальні системи підтримки плануються і створюються суспільством для того, щоб допомогти сім'ї адаптуватися до умов життя в ньому. Вони формалізовані, іноді не відповідають потребам конкретної родини. Природні системи підтримки – це в основному стихійно складені (якщо під «стихійністю» розуміти інтуїтивне поведіння сім'ї) взаємини, «підігнані» під конкретні параметри родини. Ці дві системи підтримки взаємно доповнюють одна одну, і обидві необхідні сім'ї, хоча й різною мірою.

- Формальні системи підтримки:
 - органи соціальної допомоги;
 - установи охорони здоров'я;
 - школи;
 - різні дитячі установи;
 - проекти і програми соціального напрямку.
- Природні системи підтримки:
 - родичі;
 - друзі;
 - різні неформальні групи (спортивні, релігійні клуби).

Неможливо дати наукове обґрунтовані дані про оптимальне співвідношення природних і формальних систем підтримки для сім'ї загалом (щоб потім підігнати конкретну родину під ці дані). Хоча таке питання не рідкість на наших заняттях. Але можливо, вивчивши цукеркову соціальну мережу сім'ї, вивести **підходяще** співвідношення для конкретної родини, з огляду на її оточення.

Роздатковий матеріал до вправи «Соціальна сітка сім'ї»

Форми соціальної підтримки

Характеризуючи соціальну сітку, ми також виділяємо **форми соціальної підтримки**. Це має велике значення при плануванні роботи з родиною.

Виділяють три форми підтримки сім'ї: інформаційну, матеріальну й емоційну. Найчастіше конкретна формальна або природна система підтримки (наприклад, друзі) є важливими у всіх їхніх формах, тобто надають інформаційну, емоційну, матеріальну підтримку. ~~Іноді~~ конкретна система підтримки є частковою або моноспрямованою. Із практичної точки зору важливими є **різні очікування** сім'ї й конкретні системи підтримки. На цьому ґрунті найчастіше народжуються конфлікти й непорозуміння. Часто родина говорить нам: «Нам потрібно було розуміння, щоб хтось вислухав нас і вник у нашу ситуацію. А нам замість цього видали одноразову матеріальну допомогу й навіть слухати не стали. Тільки ледь-ледь, для «галочки»... Нікому наша скрута не потрібна й не цікава».

Навчаючи учасників визначення форм підтримки для кожної системи окремо, ми досягаємо більше цілеспрямованих і грамотних дій стосовно сім'ї.

Завдання: впишіть у стовпчики системи соціальної підтримки відповідні їм форми.

Роздатковий матеріал до вправи «Соціальна сітка сім'ї»

*«Безнадійні родини»**

Випадок, що потребував більших ресурсів від сім'ї та від співробітників.

Замовлення надійшло від завідувача міської поліклініки. На попередній зустрічі, перед реєстрацією замовлення, з'ясувалося таке.

У квітні у двох дівчаток – Оксани 17-ти років і Люби 7-ми років, від різних батьків, – на очах старшої співмешканець матері убиває її у квартирі на кухні. З моменту вбивства пройшло 3 місяці. З дітьми працює соціальний інспектор із захисту прав дитинства. Але, з погляду замовника (зав. міської поліклініки), за час роботи помітних змін не відбулося, а мета, поставлена інспектором, – помістити молодшу дитину до її рідного батька (який живе в Ленінграді, моряк далекого плавання) є ризикованою, тому що для цього доведеться розлучити сестер, які дуже сильно поріднилися. Цього робити не можна, тому що Люба не бачилася зі своїм батьком протягом шести років. Батько залишив родину, коли їй був один рік, вона з ним практично незнайома.

У процесі роботи з випадком фахівець НПО консультувалася зі співробітником посольства Росії в Естонії, який підказав можливі варіанти того, як не розлучати дівчаток.

Дівчаткам була надана допомога кризовим психологом.

Сусідка оформила опіку над дівчатками до досягнення повноліття Оксани.

Одержавши спеціальність в училищі, Оксана влаштувалася на роботу й, досягши повноліття, оформила опіку над Любою.

Інформаційне повідомлення «Закриття випадку» (30 хв.)

Закриття випадку – це окрема і дуже важлива процедура. Як правило, запам'ятовуються останні соціальні контакти з сім'єю (і, звичайно, результат усієї роботи).

Ми вважаємо: якщо увесь процес взаємодії з сім'єю був ефективним, то добрий і довірливий контакт по завершенні збереже позитивний терапевтичний ефект і в майбутньому. Другий важливий момент – дуже часто родина прив'язується до соціального працівника емоційно і сприймає закінчення роботи над випадком як прощання.

При цьому прощання стає психокомплексом, що супроводжується почуттями, і, на жаль, дуже часто руйнуються звичайні терапевтичні межі.

Закриття випадку є водночас і аналізом ефективності роботи, досягнутих результатів. Цей процес допомагає соціальному працівникові структурувати увесь свій процес роботи із сім'єю і робить легшим ухвалення рішення про закриття випадку.

При аналізі процесу закриття випадку можна використати *опитувальник «Закриття випадку»* (з досвіду роботи регіонального центру «Дитині – свій дім», Естонія).

1. Чи є критерії для закриття випадку?
2. Чи досягнуто мети, визначеної у плані?
3. Які успіхів досягнуто?
4. Наскільки стабільні зміни?
5. Чи може сім'я надалі самостійно впоратися із ситуацією?
6. Чи є соціальна сітка підтримки?
7. Чи потребує сім'я ще допомоги?

Відпрацювання власної процедури закриття випадку передбачає використання сукупності правил соціальної служби стосовно закриття випадку, а також особистих знань і

* За матеріалами учбово-методичних посібників: Визит в семью или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков, 2002; Азбука семьи или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н. Умарова. – Псков, 2004.

вмінь фахівця. *Процедура закриття випадку* може виглядати таким чином (з досвіду роботи регіонального центру «Дитині свій дім», Естонія) :

1. Підсумки разом із сім'єю.
2. Позитивний зворотній зв'язок: констатація того, що сім'я виконала велику роботу.
3. Перелік досягнень сім'ї загалом та кожного її члена окремо.
4. Подальші кроки сім'ї в цілому та кожного її члена окремо.
5. Можливість звертатися по допомогу.
6. Чи є системи підтримки сім'ї (де і в яких випадках можна отримати допомогу, підтримку)?

Заключний коментар ведучого:

Таким чином, ми розглянули всі можливі етапи створення соціальним працівником власної системи роботи із сім'єю. Ми не можемо говорити, що вона є унікальною і непорушною. Ця система динамічна, а тому може змінюватися, доповнюватися. Але ми впевнені, що вона стане ефективним знаряддям у роботі соціального працівника з сім'ями щодо надання ефективної допомоги тим, хто її потребує.

Після закінчення учасники отримують роздатковий матеріал.

Роздатковий матеріал до інформаційного повідомлення «Закриття випадку»

Опитувальник для закриття випадку*

1. Чи є критерії для закриття випадку?
2. Чи досягнута мети, визначеної у плані?
3. Яких успіхів досягнуто?
4. Наскільки стабільні зміни?
5. Чи може сім'я надалі самостійно впоратися із ситуацією?
6. Чи є соціальна сітка підтримки?
7. Чи потребує сім'я ще допомоги?

Процедура закриття випадку

1. Підсумки разом із сім'єю.
2. Позитивний зворотній зв'язок: констатація того, що сім'я виконала велику роботу.
3. Перелік досягнень сім'ї загалом та кожного її члена окремо.
4. Подальші кроки сім'ї в цілому та кожного її члена окремо.
5. Можливість звертатися по допомогу.
6. Чи є системи підтримки сім'ї (де і в яких випадках можна отримати допомогу, підтримку)?

«Алгоритм планування роботи із сім'єю» (45 хв.)

Мета: актуалізувати й закріпити знання учасників про планування роботи щодо ведення конкретного випадку – створення моделі роботи з сім'ями, які потребують соціальної підтримки або соціального захисту.

* За матеріалами учбово-методичних посібників: Визит в семью или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков, 2002; Азбука семьи или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н. Умарова. – Псков, 2004.

Необхідне обладнання: Папір А-1 – 4 аркуші; маркери; роз даткові матеріали.

Хід проведення:

I. Робота в малих групах.

Ведучий об'єднує учасників у 4 малі групи і дає завдання:

- На основі інформації, яку ви отримали протягом семінару, необхідно скласти й записати алгоритм, за яким соціальний працівник має діяти у процесі ведення конкретного випадку роботи з сім'єю, що потребує або соціальної підтримки, або соціального захисту.

Тривалість роботи 20 хв.

II. Презентація результатів роботи на попередньому етапі.

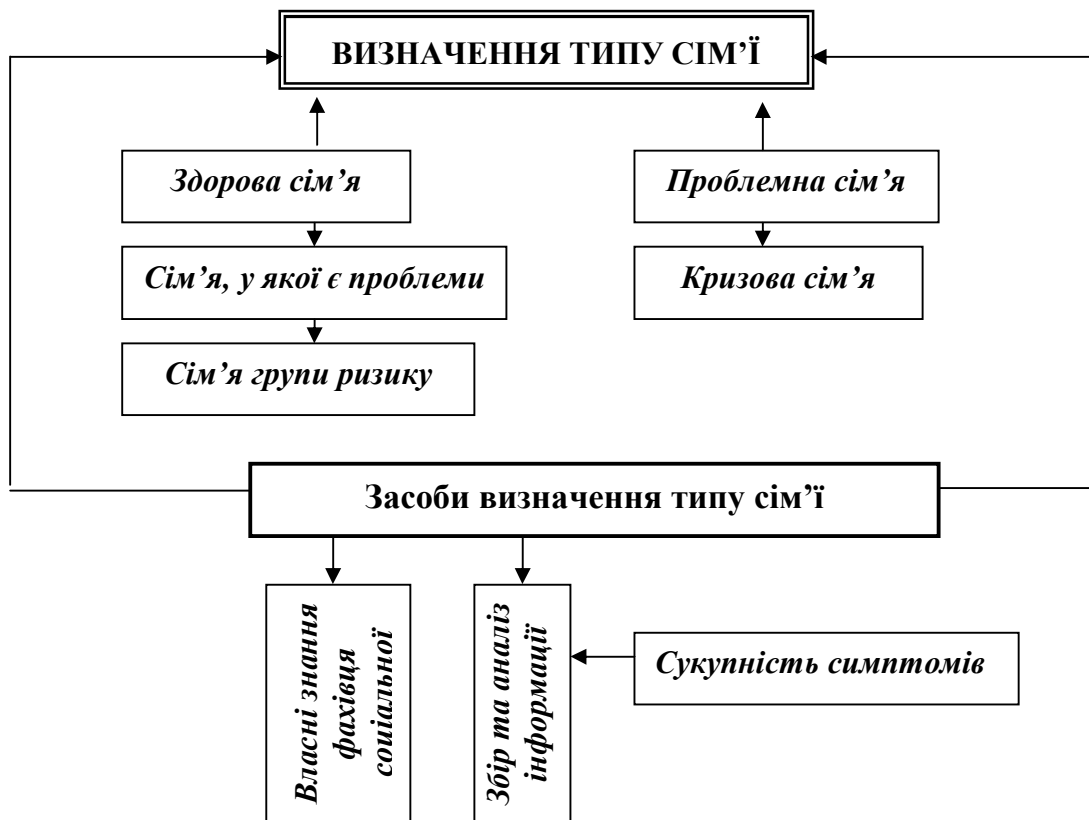
III. Обговорення результатів вправи:

- З якою метою ви виконували завдання?

По завершенні учасники отримують роздатковий матеріал.

Роздатковий матеріал до вправи «Алгоритм планування роботи із сім'єю»

АЛГОРИТМ ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ ІЗ СІМ'ЄЮ

Практикум: «Помилки контакту з сім'єю» (60 хв.)

Мета: визначити правила контакту з сім'ями у процесі здійснення соціальної роботи.

Необхідне обладнання: роздатковий матеріал.

Хід проведення:

- I. Ведучий пропонує учасникам пригадати із власного досвіду ситуації, коли вони припускалися помилок у роботі з сім'єю. Учасники коротко викладають ситуації.
- II. Ведучий роздає кожному учасникові (або парам) по 1-й із ситуацій і пропонує відповісти на запитання:
 - 1) чому подана ситуація є помилковою?
 - 2) які принципи (переконавання) порушені?
 - 3) які можуть бути наслідки внаслідок такої помилки?
 - 4) що слід зробити, аби уникнути даної помилки (рекомендації)?
 - 5) які принципи, можливо, доцільно доповнити?

Тривалість підготовки – 10 хв.

III. Презентація результатів: учасники (групи) по черзі зачитують ситуацію, потім – рекомендації щодо запобігання даній помилці.

IV. Обговорення результатів вправи:

- У чому полягає практичне значення даного етапу роботи?

Після завершення ведучий роздає матеріали з досвіду регіонального центру «Дитині – свій дім».

Роздатковий матеріал до вправи «Практикум: помилки контакту з сім'єю»

СИТУАЦІЇ

1. «Вхід без стуку»	Ви прийшли відвідати сім'ю, підходите до дверей. Вони напіввідчинені...
2. «У вас проблема»	При первинному відвідуванні родини соціальний працівник, представляючи організацію, відразу заявляє, що його візит викликаний проблемами в даній родині
3. «Це неправильно...»	Ви розмовляєте із клієнтом, що охоче розповідає про себе. Під час бесіди ви постійно вказуєте на правильні й неправильні вчинки клієнта
4. «Форсування подій»	У соціального працівника багато роботи, багато викликів, він живе в «божевільному темпі». Усюди потрібно встигнути. Якщо до такого працівника потрапляє «уповільнена» сім'я, він не може приєднатися до її темпу...
5. «Дитина як заручник»	Прийшовши в сім'ю, соціальний працівник з'ясовує, що матері немає вдома. Під великим секретом інструкторові вдалося з'ясувати в дитини, що його мама перебуває в нетверезому стані й спить в іншій кімнаті. Зустрівшись через годину, він дорікає їй за обман

6. «Глухий соціальний працівник»	Деякі соціальні працівники не вислуховують клієнтів, а починають самі описувати їхню ситуацію та її подальший плин
7.«Провокування сім'ї, де є проблема зловживання алкоголем»	При відвідуванні сім'ї соціальний працівник став з'ясовувати в матері, яка перебувала на підпитку, де перебуває батько й чому його не вдається застати вдома
8.«Розмиті кордони»	При відвідуванні родини соціальний працівник, звичайно, готовий до того, що вона зустрине його насторожено. Але нерідко, піддавшись «солодким» словам клієнта, залишається випити чашечку чаю, а йдучи, прихоплює коробочку цукерок, «від душі» подаровану господарями
9. «Зіткнення членів родини між собою»	У родині немає незгоди. Ваша поява й тема для розмови стають причиною конфліктів у ній
10. «Провокування ситуації»	Недавно в родині відбулося розлучення. Син, сильно переживаючи розлуку з батьком, став агресивно поводитися, погано вчитися. Прийшовши в сім'ю із приводу агресивного поведження дитини у школі, соціальний працівник, оглянув обстановку й почав розпикати матір при дитині за безладдя, за брак обіду, неохайний зовнішній вигляд. Вислухавши соціального працівника, син розлютився і сказав, що не житиме з
11. «Добра сусідка»	Соціальний працівник, прийшовши з візитом, уже вкотре нікого не застає. Він звертається до сусідів, які після докладної розповіді про сім'ю, цікавляться метою візиту в соціального працівника. Той охоче розповідає про причину свого візиту. Його розповідь «приятна» сусідка швидко передає бабусям на лавці...
12. «Збір “досьє” на родину»	Надавши клієнтові можливість вільно висловитися, соціальний працівник докладно записує кожну фразу до свого блокнота
13.Нормальні члени суспільства»	Пояснюючи сім'ї свою мету, соціальний працівник сказав їм, що хоче допомогти родині стати повноцінною, щоб її члени жили «як люди», змогли влитися в нормальне суспільство
14. «Батько – образ ворога»	Мати підлітка зловживає алкоголем. Синові часто доводиться підбирати її в нетверезому стані, приводити додому, доглядати за нею й за собою. Соціальний працівник у співбесіді з хлопчиком говорив, що за неї має бути соромно, краще зовсім не мати матері, ніж таку...
15. «Ти мені – я тобі»	«Отже, так... Якщо ви хочете, щоб я допомагав вам, ви повинні, по-перше...»

**Роздатковий матеріал до вправи
«Практикум: Помилки контакту з сім'єю»**

Що ми робимо не так

Розбираючи основи контакту з родиною, варто дотримуватися певних правил. Їх незнання або ігнорування зазвичай обертається типовими помилками фахівця у роботі з сім'єю, втратою довіри клієнта до соціального працівника, викликає у клієнта захисні реакції і в підсумку знижує або зводить нанівець усю роботу з родиною.

Нижче ми розберемо типові помилки, яких припускаються соціальні працівники. Одні з них є стратегічними (руйнівними для всієї системи взаємин із клієнтом), інші ж ускладнюють ефективну взаємодію із клієнтом. Ці помилки досить прості для розуміння, але, на жаль, часті на практиці. Іноді, знаючи, що це помилки, фахівець мимоволі робить їх. Ми вибрали ті з них, які найчастіше траплялися в нашій практиці. В

ході аналізу власної практики ви можете виявити «свої помилки», відмінні від наведених нижче:

- (1) «Вхід без стуку»
- (2) «У вас проблеми»
- (3) «Оцінювання родини»
- (4) «Форсування подій»
- (5) «Дитина як заручник»
- (6) «Невміння слухати»
- (7) «Провокування родини»
- (8) «Стирання кордонів»
- (9) «Зіткнення членів родини між собою»
- (10) «Провокування ситуації»
- (11) «Приязна сусідка»
- (12) «Досьє на родину»
- (13) «Повноцінні члени суспільства»
- (14) «Формування в дитини негативного образу батька»
- (15) «Маніпулювання допомогою»

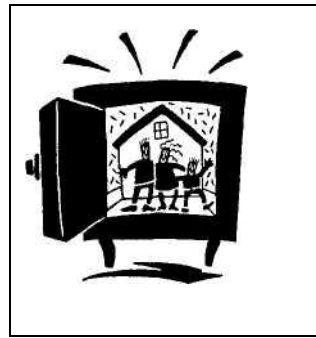
Кожна з перелічених ситуацій здається нам дуже легкою до того моменту, поки ми самі не стикаємося з нею.

1. «Вхід без стуку»

Давайте уявимо собі, що ми прийшли відвідати сім'ю, підходимо до дверей. Двері трохи відчинені. Що ж робити далі? Зазвичай на це питання буває багато відповідей. Іноді фахівець переоцінює себе. Перше, що традиційно відповідають на запитання: подзвонити у двері. Але часто в наших клієнтів просто немає дзвінка або він не працює. Другі пропонують відразу увійти у квартиру, треті кажуть, що потрібно йти до сусідів. Але ніхто не подумав: якщо увійти в напіввідчинені двері, то де гарантія, що вам за цими дверима ніщо не загрожує? З іншого боку, можливо, там той, кому потрібна допомога.

А що якщо ввійти?
чи не стукати?..

Стукати

Пригадується випадок, коли наш співробітник, прийшовши в сім'ю і почувши за відхиленими дверима несамовитий лемент дитини, різко відчинив їх. Назустріч співробітникові вискочив розлючений п'яний батько із сокирою. На щастя, соціальний працівник не розгубився і спокійним голосом попросив: «Скажіть, будь ласка, чи не можна позичити у вас сокирку?» Батько сторопів і віддав сокиру, хоча закінчення історії могло бути непередбаченим.

Відвідування родини – це вторгнення на її територію, до якого слід підготуватися.

- Подзвонити, домовитися заздалегідь. Залишити записку.
- Не можна заходити у квартиру до незнайомої сім'ї.
- Входити із представниками влади, при свідках.

2. «У вас проблема»

Бувають випадки, коли при первинному відвідуванні сім'ї соціальний працівник, представляючи організацію, відразу заявляє, що його візит викликаний проблемами в даній родині.

У вас отут, якщо уважно придивитися,
є такі проблеми...

Уявіть свої почуття, якщо незнайома людина зверхньо перелічує вам ваші проблеми, які вона прийшла вирішувати. Після такого відвідування одна із клієток була сильно обурена і з'явилася в центр не по допомогу, а для того, щоб улаштувати скандал. Її почуття можна зрозуміти. Коштувало великої праці налагодити з нею контакт заново і сформуванати позитивну думку про центр.

3. «Це неправильно»

Завжди важливо вміти вислухати клієнта, особливо коли він сам готовий з вами розмовляти. Не можна постійно в ході бесіди вказувати на правильні й неправильні вчинки клієнта, кращим варіантом буде запитати його, що він сам думає про конкретні обставини, загалом про ситуацію.

Це зовсім не так! І зараз
я вам це доведу !

4. «Форсування подій»

Найчастіше самі соціальні працівники звикають жити в «божевільному» темпі: у них багато роботи, багато сімей, візитів – усюди потрібно встигнути. Сумно, коли такому працівникові випадає «уповільнена» сім'я, а він не може приєднатися до її темпу. Це можна помітити з того, що члени родини часто перепитують або кажуть «велике спасибі» і з подивом ідуть геть і більше не повертаються.

У мене є питання:

У мене є питання

Як у вас зараз справи?

Що вам потрібно в цей момент?

Із чого ми можемо почати?

5. «Дитина як заручник»

Трапляється, що в роботі з родиною контакт виходить кращим із дитиною. Соціальному працівникові необхідно цінувати ці довірчі взаємини.

Так, одна з матерів повинна була відвідати інспектора із захисту прав дитинства, але, будучи в цей день у стані алкогольного сп'яніння, вона нікуди не пішла. Під великим секретом інспекторові вдалося з'ясувати в дитини, що мама в цей день була нетверезою. Коли ж мати, пояснюючи свою відсутність у призначений строк, посилалася на температуру та головний біль, соціальний працівник обірвав її словами: «Що ж ви обманюєте? Ваша дитина сказала мені, у якому стані ви були...»

Після цього мати жорстоко побила дитину. На превеликий жаль, сама дитина надовго запам'ятає «доброго» інспектора.

6. «Глухий соціальний працівник»

Звикнувши до аналогічних розповідей клієнтів й одноманітних проблем, деякі соціальні працівники не вислуховують їх, а починають самі описувати їхню ситуацію та її подальший плін. Хоча всім відомо, що однакових ситуацій не буває.

У підсумку діалог перетворюється в монолог соціального працівника, а клієнт перестає йому довіряти й починає шукати інше місце, де йому зможуть надати допомогу.

7. «Провокування родини, де є проблема зловживання алкоголем»

При відвідуванні сім'ї соціальний працівник став з'ясувати в матері, що перебувала на підпитку, де перебуває батько, чому жодного разу його не вдається застати вдома. Правильним було б не розпитувати матір, а відразу піти. Зачувши голосну розмову матері, із сусідньої кімнати вийшов батько, який перебував у стані сильного алкогольного сп'яніння. Він використав соціального працівника як об'єкт для скандалу.

Був випадок, коли двоє соціальних працівників притулку пішли в сім'ю, щоб з'ясувати, чому батьки не відвідують своїх дітей. За дверима вони почули голоси п'яної компанії, але, замість того щоб піти, стали стукати у двері, вимагаючи негайно відкрити. За дверима все стихло, а потім працівникам було заявлено через двері, щоб вони забиралися геть, ніхто їх не впустить. На погрози викликати міліцію двері все-таки відчинили, і озброєний господар переслідував соціальних працівників аж до виходу з під'їзду.

8. «Розмиті кордони»

При відвідуванні сім'ї соціальний працівник звичайно готовий до того, що вона зустрине його насторожено. Але нерідко, піддавшись «солодким» словам клієнта, він

залишається випити чаю, а йдучи, прихоплює коробочку цукерок, «від душі» подаровану господарями.

Варто навести такий випадок. Самотня мама, яка виховує сина, налагодила подібним чином «гарні відносини» із соціальним працівником. Але коли її сина направили на комісію зі справ неповнолітніх, у зв'язку з поганим навчанням і магазинними крадіжками, то першим, із чого почала мама розмову на комісії, було обвинувачення на адресу соціального працівника із приводу його некомпетентності. Мати була обурена, тому що вважала: зі свого боку вона все зробила для дитини: фахівець пив коньяк, одержував подарунки, куплені на гроші, виділені із сімейного бюджету, але нічого в підсумку не зробив, щоб її син став на правильний шлях. Соціальний працівник виглядав не в кращому світлі, не маючи можливості виправдатися.

9. «Зіткнення членів сім'ї між собою»

Коли між членами родини немає згоди, будь-яка незначна сварка загрожує перейти у великий конфлікт. Тому потрібно дуже коректно вести переговори.

Якщо ви розумієте, що ваша поява й тема для розмови стають причиною конфлікту, то краще вчасно переіменити тему й не обвинувачувати чоловіка чи жінку, щоб не «розпалити пристрасті».

10. «Провокування ситуації»

Прийшовши у сім'ю із приводу агресивного поведження дитини в школі, соціальний працівник оглянув обстановку й почав розпикати матір при дитині за те, що вона давно не прибирала в оселі, не приготувала обід. Запитував, чому хлопчик не сидить за уроками, чому мати не стежить за собою й т.п. Вислухавши працівника, син розлютився і сказав матері, що він не житиме з нею, піде до батька: мовляв, вона нічого не встигає, вічно ние. Мати розплакалася, хлопець пішов, грюкнувши дверима. Виявилось, що недавно відбулося розлучення з батьком, син сильно переживав, став агресивно поводитися, погано вчитися. Матір викликали до школи. Тепер прийшов соціальний працівник. Їй довелося виправдовуватися, що вона погана мати, зовсім «опустила руки», але ситуація конфлікту із сином була вже спровокована.

11. «Приязна сусідка»

Якщо працівник, у котре приходючи з візитом, нікого не застає у квартирі, він може звернутися до сусідів. Інша жаліслива сусідка докладно розповість, що це за сім'я, і які гарні в них стосунки, і як часто їхні діти п'ють у неї чай... А потім ненароком поцікавиться, що ж трапилося і чи все так погано в тій родині, адже вона так переживає...

«Ні, – заспокоїв її соціальний працівник, – от тільки мама зовсім не займається дітьми, та й школу вони прогулюють». І тут «приязна» сусідка в колі бабусь розповідає, додаючи від себе різні «факти». Адже вона думала, що це порядна сім'я...

Як з'ясовується потім, батько виїхав на заробітки, мати опинилася в лікарні, а двоє хлопців, нікому нічого не кажучи, щоб не потрапити до притулку, намагалися навчатися, і маму свою відвідувати в лікарні, і готовили їй, як могли... От і «запустили» шкільні уроки. Згодом скруту вдалося подолати й нормалізувати, але сусідські чутки залишилися, тому й виникли вже нові проблеми...

12. «Збір “досьє” на родину»

Даючи клієнтові можливість вільно висловитися, не можна сидіти з розкритим блокнотом, записуючи кожен фразу. Це, безсумнівно, додає ділового вигляду, але клієнт може розповідати про інтимні моменти свого життя, які не можна піддавати гласності. Дослівне записування його розповіді змусить клієнта замовкнути, він почуватиметься, як на допиті.

13. «Нормальні члени суспільства»

До віце-мера із соціальних питань надійшла скарга від однієї сім'ї на соціального працівника, який нібито поведився некоректно і своїми висловлюваннями про те, що вони всі психічно ненормальні, образив членів родини. При з'ясуванні обставин соціальний працівник не міг зрозуміти, в чому справа, у своєму поясненні вказавши, що він лише хотів допомогти родині стати повноцінною, щоб її члени жили «як люди», змогли влитися в нормальне суспільство.

14. «Батько – образ ворога»

У родині, де мати зловживала алкоголем, синам доводилося часто приводити її додому в нетверезому стані, доглядати за нею, і за собою. На співбесіді із хлопчиком соціальний працівник усіяко звинувачував його матір, говорив, що за неї має бути соромно, що краще зовсім не мати матері, чим жити з такою алкоголічкою.

Усе було сказано з надією, що в сина з'явиться мотивація перейти до дитячого будинку і він спокійно прийме рішення про позбавлення матері батьківських прав. «Завдяки» бесідам хлопчик зовсім відмовився співробітничати, більше того, він утік з будинку, щоб його не чіпали. Якби соціальний працівник дав дитині надію, що вона бачитиме свою маму, що їй допомагатимуть і може статися так, що мати виправиться, тоді вдалося б швидше налагодити контакт.

15. «Ти мені – я тобі»

Уявіть, що вам запропонували гуманітарний набір за те, що ви підете куди слід і зробите те що слід; більше того, якщо ви завжди виконуватимете вказівки правильно, то завжди будете одержувати гуманітарні набори. У вас створюється враження, що вас купили за продукти, ви тепер залежні.

Те ж саме відбувається із клієнтом, якщо, припустимо, турбота про дитину не його усвідомлений вибір, а навантаження до гарної закуски, на яку він не має власних коштів.

(За матеріалами учбово-методичних посібників: Визит в семью или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н.Умарова. – Псков, 2002; Азбука семьи или практика работы с семьями / А.Кочубей, Н. Умарова. – Псков, 2004.)

Підсумки роботи семінару (60 хв.)

Необхідне обладнання: по 4 стікери кожному учасникові, 4 плакати (А-1).

Хід проведення:

I. Ведучий роздає кожному учасникові по 4 стікери і пропонує записати на них відповіді на наступні запитання (відповідь на кожне запитання – на окремому стікері).

1. Що сподобалось вам у роботі семінару?
2. Що ви хотіли б змінити?
3. Чого найкращого ви навчились у ході семінару?
4. Які перешкоди є у вас щодо застосування цих ідей?

Запитання записані на окремих плакатах і розміщені на стінах аудиторії.

II. Після того як всі учасники запишуть свої коментарі на стікерах, ведучий пропонує учасникам, за бажанням, зачитати їх.

Після того, як бажуючі зачитали свої коментарі, всі учасники прикріплюють стікери на плакатах із відповідними питаннями.

І. В. Братусь

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДИТЯЧІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ

Гра – важливий засіб виховання, який доступний кожному, має тісний зв'язок з життям. Граючись, дитина пізнає світ, навчається спілкування з іншими, виконує побутові дії, фантазує. Для маленької дитини гра – це життя.

Жива гра дає дитині можливість насолоджуватись вільним проявом своїх фізичних і духовних сил. В.О. Сухомлинський порівнював гру з «величезним світлим вікном, крізь яке в духовний світ дитини вливається живлющий потік уявлень, понять про навколишній світ».

За словами К.Д. Ушинського, у змісті народної гри є всі доступні форми навчання. Саме у процесі гри діти пізнають грамоту, вчать рахувати, різнити кольори, виконувати повсякденні дії, набувають навичок самообслуговування та спілкування.

Видатний лікар та етнолог Є.Покровський називав дитячі ігри «вільним вираженням душевних та фізичних сил дитини». У грі дитина відображає те, що бачить в своїй сім'ї, віддзеркалює навколишній світ. Народні ігри несуть у собі джерело пізнання та виховання загальнолюдських цінностей. Вони бувають різними. Г.В.Довженко поділила українські народні дитячі ігри на такі групи: 1) ігри, де організуючим началом є пісня; б) ігри, де таким началом є діалог, який у поєднанні з рухами сприяє створенню розвинутої динамічної дії; 3) ігри, де є невеликий діалог, приспівочка або пісенька, які слабо пов'язані з самою дією.

Серед скарбів народної гри є забавлянки, хороводи, танці, віршовані історії, що не мають кінця, рухливі ігри.

Забавлянки, або утішки, потішки, чукалки – коротесенькі пісеньки чи віршики гумористично-жартівливого змісту, що супроводжуються відповідними рухами, активізують єдність слова та моторики дитини, розвивають її мовлення. Незважаючи на свою простоту, забавлянки сприяють жвавому спілкуванню з довірливим, формують відчуження. Цим методом ще давня користувались дорослі у процесі спілкування з маленькими дітьми. Забавлянки співали тоді, коли дитина вже починала сидіти самостійно. Вони покликані стимулювати загальний розвиток дитини і мають практично-побутове призначення: активізувати дитину, заспокоїти її, викликати в неї позитивні емоції. Забавлянки – напрочуд вдала й доцільна форма спілкування дорослих з дитиною, що сприяє гармонійному розвитку. Це спілкування викликає в маляти почуття фізичного комфорту, радість, активізує сприйняття різноманітних зовнішніх подразників.

Забавлянка – це і гра, і дія, і пісенька.

Забавлянки умовно можна поділити на ігри: з голівкою, пальчиками, ніжками, підкидання.

Забавлянки навчають праці. Пригадайте гру "Сорока-білобока". В забавлянці перед дитиною вимальовується ланцюг різноманітних трудових дій, пов'язаних з домашнім господарством: рубання дров, носіння води, розпалювання печі, приготування каші. Народна система виховання змалечку спрямовувала дитину до працелюбності.

У потішках ми зустрічаємо також і невеличкі казки для найменших. Вони повторюються, мають свій ритм, стосуються звичайних побутових справ.

Забавлянка спонукає дитину до активної дії, будить позитивні емоції, сприяє фізичному розвитку дитини, розвиває мову та інтелект, формує моральні цінності, привчає до охайності й дисципліни.

В народних іграх зустрічаємо хороводи, ігри-танці. Хоро, хорос – коло, що нагадує сонячний диск, є символом гармонії. Хороводи присвячували порам року, святам, важливим подіям у житті народу.

Наведемо декілька прикладів таких ігор.

Народні ігри: бавимось разом

Подоляночка

Десь тут була Подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона сіла, тут вона впала, до землі припала,
Сім літ не вмивалась, бо води не мала...
Устань, устань Подоляночко,
Умий личко, як ту скляночку,
Візьмися у боки та поскачи трохи...
Попливи до Дунаю, бери дівку з краю.

А ми просо сіяли

А ми просо сіяли, сіяли,
Ой дід ладо, сіяли, сіяли.
А ми просо витопчем, витопчем,
Ой дід ладо, витопчем, витопчем.
Ой чи же вам витоптать, витоптать?
Ой дід ладо витоптать, витоптать?
А ми коней випустим, випустим,
Ой дід ладо випустим, випустим.
А ми коней виловим, виловим,
Ой дід ладо виловим, виловим.

Зайчику, зайчику,

Ти мій братчику,
Не ходи, не топчи
По городчику.
Бо моя рутка,
Як баламутка,
Моя м'ятка,
Як паніматка.
Зайчикок, зайчикок прибігає,
Рученьку, ніженьку піднімає;
Чим бито, не бито,
Ноженьку пробито.
З калинового лугу,
Вибирай собі другу.

Ой у полі жито: сидить зайчик,

Він ніжками чеберяє,
Коли б такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,

Як той зайчик. *(Двічі)*
Ой у полі просо: сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє;
Коли б такі ніжки мала, то я б ними чеберяла,
Як той зайчик. *(Двічі)*
Ой у полі гречка: сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє.
Городили зайчика
Тинком, льонком,
Та нікуди зайчику
Та не вискочити,
Та нікуди зайчику
Та не виплигнути.
А в нас ворота
Позамикані,
Жовтим піском
Позасипані.

Там на горі мак
Там на горі мак, мак!
Роди, Боже, так, так!
Маки, маки, маківочки,
Посходімось до купочки.
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак сіють?
Ой, так сіють мак! *(Двічі)*
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був же ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак росте?
Ой так росте мак! *(Двічі)*
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак полють?
Ой так полють мак! *(Двічі)*
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак цвіте?
Ой так цвіте мак! *(Двічі)*
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак ломлять?
Ой так ломлять мак! *(Двічі)*
Соловієчку, пташку, пташку!
Та чи був ти в нашім садку?
Та чи бачив ти, як мак їдять?
Ой так їдять мак! *(Двічі)*
Там на горі мак, мак!
Роди, Боже, так, так!
Маки, маки, маківочки,
Золотії голівочки.

Забавлянки

Гойда, гойда, гойдаша,
Де кобила, там лоша,
А кобилка в лісі, а лошатко – в стрісі.

Чуки, чуки, чуки, чук.
Наловив дід щук,
А бабуса плотву – годувати дівчорі,
А бабуса карасиків – годувати Тарасиків.
А бабуса окуньків – годувати молодців.

Кую, кую ніжку,
Поїдем в доріжку,
Будем коня напувати,
Будем в баби ночувати.

Куй, куй, чобіток,
Подай, бабо, молоток.
Не подаси молотка,
Не підкую чобітка,
Молоток срібленький,
Чобіток золотенький.

Ладунки, ладусі!
А де були?
у бабусі.
А що їли?
Кашку.
А що пили?
Бражку.
А що на закуску?
Хліб та капустку.

Сорока-ворона. Діткам кашку варила.
На припічку сиділа. Підіть, дітки, по водицю!
І цьому дам, і цьому дам,
А цьому не дам:
Він дров не рубав,
В хату не носив, печі не топив,
Води не носив, діжі не місив,
Каші не варив, хліба не ліпив,
В піч сажав, кашу доїдав.

Їде, їде пан, пан
На конику сам, сам,
А за паном хлоп, хлоп,

На конику скок, скок.
Гоп-чук, чук-чук-чук,
Кращий хлопчик, дівчур:
І волики напасе,
І водички принесе.

Чуки-рики, півники, гайда,
Була собі дівчина-найда.
І хліб пекла, і часник товкла,
І сорочки латала,
І на хлопців моргала.
Ось така вона була.
Очі дівчинки манісіньки,
Яка ж бо ти гарнісінька:
За косою барвіночок
Ще й рука білісінька.

Кує коваль бричку, заглядає в пічку:
Чи є борщ, чи є каша?
Чи є в борщі кусок м'яса?
Ішла киця по водицю та й упала у криницю.
Пішов котик рятувати, став за хвостик витягати.
Ой, цить, кицю, будь весела,
Та поїдемо на села,
Та купимо трана-рана,
А в барана спина драна,
А в корови кругі роги,
А в Наталі чорні брови.

Танцювала риба з раком,
А петрушка – з пастернаком,
А цибулька – з часником,
А дівчина – з козаком..
А цибулька дивується,
Що так гарно танцюється.

Послухайте, люди,
Довга байка буде!
Був собі горобець,
Бабі збив новий горнець.
Прилетіла горобчиха,
Питається баби стиха:
А хто збив Вам горнець?
Баба каже: «Горобець!»
Підіб'ю йому крильця!
Чи казати знов з кінця?
Як казати, то казати:
Був собі горобець...

Перша іграшка дитини – її ручки та пальці. Приходить той час, коли мама помічає, що її маленька дитина, якій уже 3-4 місяці, розглядає свої пальчики, руки, рухає ними, бавиться протягом тривалого проміжку часу. Малюк пізнає навколишній світ через своє тіло. Чим більше дитина рухає своїми пальчиками, тим більше розвиваються мозкові структури. Ще у II тисячолітті до н. е. китайські мудреці знали, що існує взаємозв'язок між рухами пальців, кисті та розвитком мислення. Сучасні дослідження фізіологів підтверджують існування такого зв'язку. В роботах В.М. Бехтерева є висновки про те, що маніпуляції рук впливають на функціонування центральної нервової системи, розвиток мовлення. Прості рухи кистей допомагають зняти загальне напруження, а також власне з рук, розслаблюють губи, що сприяє поліпшенню вимови звуків, розвитку мовлення дитини.

Дослідження М.М. Кольцової свідчать, що кожен з пальців руки має своє представництво у корі великих півкуль головного мозку. Розвиток рухів пальців передують появі артикуляції складів. Таким чином, мовлення перебуває у прямій залежності від розвитку дрібної моторики руки.

Народна мудрість здавна зберігає знання про доцільність використання ігор з пальчиками. У різних культурах зустрічаються народні ігри для малюків, у яких активно задіяні руки та пальці. «Пальчикові» ігри – віршовані рядки, що ілюструються за допомогою ритмічних рухів рук, пальчиків. Ігри з пальцями допомагають батькам не тільки розвивати мовлення та інтелектуальні здібності дитини, а й приносять задоволення від проведеного разом часу, допомагають у хвилини плачу, стають у пригоді для створення ритму впродовж дня. Пропонуючи малюку таку гру, важливо відразу створити її настрій, правильно вимовляти кожен звук, продумати всі рухи заздалегідь і поступово її повторювати. Особливу радість приносить дитині ситуація, коли всі члени сім'ї разом відтворюють гру. Спочатку вона може тільки спостерігати за тим, як батьки граються у «пальчикову» гру, поступово включається у гру окремими звуками та рухами. Важливо, щоб відповідна гра повторювалась упродовж певного проміжку часу. Наприклад, гру присвячено весні протягом 2-х перших весняних тижнів. Потім на зміну приходить нова «пальчикова» гра, пов'язана з певною подією, святом, періодом року. Можна виділити певний час для «пальчикової» гри. Наприклад, перед сніданком. Коли лунають слова з гри, гортань дитини вібрує, повторюючи всі звуки, спершу беззвучно, а через деякий час з'являться відтворені склади і слова із запропонованої гри. Настає і той момент, коли малюк разом з вами показує гру з пальчиками. Світ «пальчикових» ігор дарує радість і малюкам, і батькам.

«ПАЛЬЧИКОВІ» ІГРИ ДО СКАРБНИЧКИ БАТЬКІВ ТА МАЛЮКІВ

Перший пальчик – наш дідусь,
Другий пальчик – то бабуся,
Третій пальчик – наш татусь,
А четвертий – то матуся,
А мізинчик – наш малюк,
Він сховався тут.

(Показуємо на пальчик та кажемо: «перший пальчик...», і продовжуємо гру, загинаючи кожен пальчик).

Задрімав мізинчик трішки,
Безіменний – стриб у ліжко,
А середній там лежить,
Вказівний давно вже спить.
Вранці всі вони схопились враз –
В дитсадочок бігти час.

(По черзі загинаємо пальчики до долоні. Потім великим пальцем торкаємося всіх інших – «будимо». Розкриваємо всі пальці «враз»).

На роботу

Старший встав – не лінувався.
Вказівний за ним піднявся –
Розбудив сусід його.
Той – свого, а той свого.
Встали вчасно всі брати –
На роботу треба йти.

(Стиснути пальчики в кулачок. По черзі розгинати їх, починаючи з великого. А зі словами: «Встали вчасно всі...» широко розставати пальці).

Доброго ранку

Доброго ранку, сонце привітне!
Доброго ранку, небо блакитне!
Доброго ранку, у небі пташки!
Доброго ранку тобі і мені!

(Пальцями правої руки по черзі «вітатися» з пальцями лівої руки, торкаючись один до одного кінчиками).

Спечем хлібчик

Спечем, спечем хлібчик
Дітям на обідчик.
Найбільшому – хліб місити,
А тобі – воду носити,
А тобі – в печі палити,
А тобі – дрова рубати,
А малому – замітати.
Тільки хліба напекли – танцювати почали.
Це робота не легка – витинати гопака.

(Розгинаємо пальчики, починаючи з великого. Імітуємо пальчиками танок).

Пташенята в гнізді

Полетіла пташка-мати
Малюкам жуків шукати.
А малята не літають –
Із гніздечка виглядають.

(Всі пальці правої руки обхопити долонею. Утворити «гніздо». Коли ворухити пальцями правої руки, створюється враження, що у «гнізді» живі пташенята).

Квітка

Сяє сонечко привітне –
Квітка з пуп'янки розквітне.

(Пучки пальців обох рук зімкнути. Долоньки трішки круглясті, схожі на пуп'янок. Нижні частини долонь притиснути одну до одної, а пальці широко розставити по колу і трохи вигнути. Утворюється велика квітка, що розпустилася).

Хрущ

Я – малий веселий хрущ.
Мене знає кожен кущ.
Маю я красиві вуса
І нічого не боюся.

(Стиснути кулачок. Вказівний палець і мізинець розвести в різні боки («вуса»). Ворухити вусами).

Квіточка

Під снігом квіточка росте,
Красу на землю принесе,
Промінчик доторкнеться
І квітка усміхнеться.

(Показати руками шар снігу. Потім утворити руками квітку й торкнутися до її пелюсток, показуючи «promінчик»). Далі квітка потроху розкриває пелюстки).

Віяло

В літню спеку віяло
Вітерцем повіяло.
З нами вітерець погрався –
І у віяло сховався.

(Зобразити руками віяло. Потім пальчики ховаються в кулачок).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Савіна Л.П.* Пальчикова гімнастика для розвитку мовлення дошкільнят: Посібн. для батьків і педагогів. – К: Школа, 2001. – 47 с.
2. *Разом до гармонії: розвиток дитини раннього віку. Методичний посібник / Авт.-упорядн.: І.В.Братусь, Н.В.Кошечко, О.Л.Нагула; За заг. ред. І.Д.Зверевої.* – К.: Кобза, 2004. – 160 с.

АВТОРИ ВИПУСКУ

Авельцева Тетяна Павлівна

Голова правління Дніпропетровського відділення
Всеукраїнського комітету захисту дітей

Алексєєнко Тетяна Федорівна

кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії
соціальної педагогіки Інституту проблем виховання
АПН України

Братусь Іванна Володимирівна

магістр соціальної роботи Манчестерського
університету, старший викладач кафедри соціальної
роботи та практичної психології Академії праці та
соціальних відносин

Москвіна Наталія Олексіївна

психолог-методист науково-методичного центру
управління освіти м. Маріуполя

Науково-практичне видання

ДІТИ – БАТЬКИ – СІМ'Я

Випуск 6

*Відповідальні за випуск – Басюк Т. П., Безпалько О. В.
Комп'ютерне макетування – Мубараков Р. М.*

Для розповсюдження на безоплатній основі

Підписано до друку 2.08.2006 р. Формат 60x84/8.

Папір офсет. Гарнітура Таймс. Друк офсет.

Ум. друк. арк. 8,38. Обл.-вид. арк. 4,74.

Тираж 1000. Зам. 1/08.

Видавництво – «Видавництво “Науковий світ”»[®].

Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.

тел. 200-87-13, 200-87-15.

E-mail: nsvit@mail.com